

O zróżnicowaniu desygnatów terminu „ekologia” z okazji czterdziestej rocznicy ogłoszenia św. Franciszka z Asyżu patronem ekologów

MACIEJ TOMASZEWSKI

Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie – Collegium Bobolanum
Warszawa

ORCID: 0000-0003-4740-1883

STRESZCZENIE

W pierwszej części artykułu wskazano określenia ekologii w nauczaniu Jana Pawła II i w encyklice *Laudato si'* papieża Franciszka. Ukazano postulat wypracowania języka właściwego dla „ekologii integralnej” jako wezwanie do przeciwstawienia się zagrażającej jej „ekologii powierzchownej”. W drugiej części przedstawiono desygnaty terminu „ekologia” występujące w szesnastu źródłach o zróżnicowanym statusie. Grupy desygnatów przedstawiono zgodnie ze wzrostem liczby wymienianych znaczeń terminu „ekologia” (od 2 do 9) u szesnastu autorów w latach 1990-2010. W trzeciej części określono tendencje dostrzeżone w polisemicznym (wieloznacznym) użyciu tego terminu. Zauważono zbieżność różnych definicji pojęcia „ekologia” u autorów związanych z biologią. Definicje te podobne są do spotykanych w innych źródłach, w których nie występuje polisemia tego terminu. Stwierdzono również, że w dokumentach Jana Pawła II i w encyklice *Laudato si'* papieża Franciszka termin „ekologia” ma charakter polisemiczny. Zaobserwowany u niektórych autorów brak akceptacji dla polisemii tego terminu rodzi pytanie: Czy postawa ta ma wpływ na odbiór ekologicznej nauki Kościoła?

Słowa kluczowe: ekologia, polisemia, definicja, znaczenie, uprzedzenie

* * *

W 2019 r. minęło czterdzieści lat od ogłoszenia św. Franciszka z Asyżu patronem ekologów (29 XI 1979) przez Jana Pawła II w Liście apostolskim *Inter sanctos*¹. Dokument ten powstał w czasie, gdy wzrastała już wrażli-

¹ Ioannes Paulus PP. II, „Littera Apostolica *Inter sanctos*”, *AAS* 71 (1979): 1509-1510; Jan Paweł II, „List Apostolski *Inter sanctos* ogłaszający św. Franciszka z Asyżu patronem eko-

wość i świadomość ekologiczna. Papież, odwołując się w nim do przykładu św. Franciszka z Asyżu, promuje postawę, która przejawia się w odnoszeniu się „do przyrody jako cudownego daru udzielonego przez Boga rodzajowi ludzkiemu”². W ciągu ostatnich czterdziestu lat rozszerzał się zasięg społeczny tej wrażliwości, a świadomość ekologiczna intensywnie pogłębiała się³. Obecnie można uznać, że w sposób już widoczny zaczyna spełniać się prognoza Ernsta U. von Weizsaeckera, postawiona dziesięć lat po ogłoszeniu św. Franciszka z Asyżu patronem ekologów, według której, w odróżnieniu od wieku XX, zwanego „stuleciem ekonomii”, wiek XXI będzie stuleciem ekologii „niezależnie od tego, czy sobie tego życzymy, czy nie”⁴. Wyrażanie ważnych idei jest przekonujące, jeżeli łączy się z precyzją terminologiczną, opartą na uznanych źródłach. Wiele wypowiedzi od ponad trzydziestu lat świadczy o polisemii terminu „ekologia”⁵. Proces nadawania

logów” (29 XI 1979), tłum. Cecylian Niezgodą, w Zbigniew Świerczek, *Ekologia-Kościół i św. Franciszek* (Kraków: Wyższe Seminarium Duchowne OO. Franciszkanów w Krakowie, 1990), 171-172.

² Tamże, 171.

³ Stan i wzrost świadomości ekologicznej do 1995 r. przedstawił Konrad Waloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii* (Łódź: Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, 1996), podrozdz. 1: *Stan świadomości ekologicznej*, 26-31, oraz podrozdz. 7.1. *Proekologiczne organizacje, prawodawstwo i wpływ mediów*, 79-82; o stanie świadomości i wrażliwości ekologicznej świadczą też liczne organizacje ekologiczne o religijnej proveniencji i chrześcijańskie kampanie środowiskowe, Ryszard F. Sadowski, *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej* (Warszawa: Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, 2015), 336-344.

⁴ Teresa Nowacka, „Uwagi o aspektach ochrony środowiska”, w *Idee ekologii w świadomości społecznej*, red. Krzysztof Łastowski, Marek Rafiński (Poznań-Daszewice: Sorus, 1992), 61; Ernst U. von Weizsaecker, *Erdpolitik. Oekologische Realpolitik an der Schwelle zum Jahrhundert der Umwelt* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989).

⁵ Termin „polisemia” (synonim wieloznaczności) i jego pochodne są używane w pracach dotyczących języka nie tylko w literaturze teologicznej, Anna Czelakowska, „Polisemia regularna: między semantyką a kontekstem”, *LingVaria* 9, nr 1 (2014): 45-58; Rafał Dudala, „Polisemiczny charakter zjawiska laickości i przykłady jego zastosowania we współczesnym dyskursie publicznym”, *Logos i Ethos* 50, nr 2 (2019): 107-125; Magdalena Gajewska, Piotr Pawliszak, red., *Polisemia krzyża w praktykach społeczeństwa polskiego*, Miscellanea Anthropologica et Sociologica 13 (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012); Aleksander Gomola, „Niejednoznaczna Biblia. O tłumaczeniu terminów polisemicznych”, *Znak* 6, nr 697 (2013): 85-89; Aleksander Gomola, „Rola kontekstu w przekładzie terminów polisemicznych w Biblii”, w *Słowo – kontekst – przekład*, red. Joanna Dybiec-Gajer, Anna Tereszkiwicz (Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”, 2014), 59-69; Władysław Kądziołka, „Polisemia jako klucz do estymy logosu”, *Studia nad Rodziną* 15, nr 1/2 (2011): 319-339; Tomasz Korpysz, „Polisemia i homonimia”, *Idziemy*, nr 33 (2014): 44; Ewelina Marta Mączka, Jacek Jan Pawlik, red., *Polisemia ciała* (Olsztyn: Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2016); Małgorzata Przanowska, „Filozofia a pedagogika – polisemiczność odniesień. Rekapitulacja wprowadzająca”, *Kwartalnik Pedagogiczny* 1, nr 243 (2017): 9-19; Sławomir Ropiak, Katarzyna Kamińska ilustracje, *Polisemia: o tajemniczych liściach, ludziach i zwierzętach, a także troszkę o Panu Bogu dla małych i dorosłych dzieci Bożych* (Olsztyn: Pracownia Wydawnicza „ElSet”, 2010); Stefan Szymik, „Polisemia miłości. Prawda o miłości ludzkiej i Bożej w Pieśni nad Pieśniami” – referat wygłoszony 21 X 2015 na konferencji XI Międzynarodowe Jesienne Dni

mu nowych znaczeń ma charakter dynamiczny⁶. Celem artykułu nie jest opisywanie ekologii jako takiej w poglądach wybranych autorów (co odpowiadałoby podawaniu definicji nominalnych obiektów wskazywanych tym terminem) ani przedstawienie wypracowanych idei ekologii. Podjęta zostanie próba zestawienia określeń desygnatów terminu „ekologia”, które są zbliżone do definicji realnej⁷. Zastosowane ujęcie bardzo zredukuje badane poglądy (zwłaszcza w porównaniu z narracją, która przedstawia ideę wyrażaną za pomocą wielu terminów). Wyjaśnienie znaczenia stosowanych terminów stanowi jednak niezbędny element każdej nauki, co w przypadku badanego terminu może usprawnić dialog nie tylko z podmiotami o nastawieniu legalistycznym. Stosownie do wskazań zawartych w encyklice *Laudato si'*⁸ zróżnicowano dobór badanych wypowiedzi – uwzględniono głosy w dyskusji panelowej, artykuły, w których polisemię terminu „ekologia” podjęto okazjonalnie, monografię metodologiczną, wyspecjalizowany artykuł dotyczący zagadnień semantycznych, badania filozoficzne, wprowadzenie do podręcznika ekologii. Taki zestaw badanych wypowiedzi ma charakter przeglądowy i statystycznie nieznaczący, ale pozwala zarysować stan świadomości ekologicznej.

1. Desygnaty terminu „ekologia” w nauczaniu Jana Pawła II i w encyklice *Laudato si'* papieża Franciszka

Ekologiczne nauczanie Jana Pawła II było przedmiotem wielu opracowań⁹. Nie podają one obecnego w tekście źródłowym określenia, które

Biblijne „Bóg objawiający się w swoim Słowie. Prawda Pisma Świętego”, KUL, 20-21 X 2015, dostęp 30 stycznia, 2020, <http://biblista.pl/component/content/article/294-ogoszenia/ogoszenia/1060-xi-midzynarodowe-jesienne-dni-biblijne-na-kul.html>

- ⁶ Chodzi także o źródła inne niż oficjalne dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Medard Kehl, współpr. Hans-D. Mutschler, Michael Sievernich, *I widział Bóg, że to jest dobre. Teologia stworzenia*, tłum. Wiesław Szymona (Poznań: W drodze, 2008), 487-488. Stwierdzenie polisemii terminu „ekologia” w którymś z cytowanych źródeł nie musi być równoznaczne z akceptacją poszczególnych desygnatów przez autora tego źródła. Bożena Czerniecka-Rej, „Wieloznaczność”, w *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, red. Andrzej Maryniarczyk, t. 9 (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2008), 752b-754b.
- ⁷ Cezary Ciesliński, „Definicja realna”, w Simon Blackburn, *Oksfordzki słownik filozoficzny* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1997) 78b.
- ⁸ Franciszek, *Encyklika „Laudato si'” w trosce o wspólny dom* (24 V 2015) (Kraków: Wydawnictwo M, 2015) (dalej: LS).
- ⁹ Tadeusz Ślipko, „Ekologiczna doktryna Kościoła”, w Tadeusz Ślipko, Andrzej Zwoliński, *Rozdroża ekologii* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 1999), 30-39; w perspektywie zagrożenia powszechną katastrofą ekologiczną nauczanie Jana Pawła II: Zbigniew Świerczek, *Ekologia – Kościół i św. Franciszek* (Kraków: Wyższe Seminarium Duchowne OO. Franciszkanów w Krakowie, 1990), 97-106; z punktu widzenia sozologii: Wojciech Bołoz, *Kościół i ekologia. W obronie człowieka i środowiska naturalnego* (Kraków: Wydawnictwo Homo Dei, 2010), 33-46 oraz Arkadiusz Harbar, „Ochrona środowiska w nauczaniu św. Jana Pawła II” w *Ekologia wyzwaniem dla teologii*, red. Jarosław M. Lipniak (Wrocław: Papieski Wydział Teolo-

miałoby charakter definicji realnej desygnatu wskazanego terminem „ekologia”, gdyż nie taki był cel tego nauczania. Istnieją jednak wypowiedzi bliskie poszukiwanym tu określeniom. Desygnat wskazywany niezłożonym terminem „ekologia” wydaje się wprost określony w *Katechezie* z 2.04.1986, w której Jan Paweł II, nauczając o autonomii spraw doczesnych, wiąże ją z problemem „ekologii, czyli troski o ochronę i zachowanie środowiska naturalnego”¹⁰. Ekologia jest tu rozumiana jako sozologia. Drugie określenie ekologii, o charakterze definicji, podane przez Jana Pawła II podczas *Homilii w Zamościu* (12 VI 1999), odsyła do języka współczesnego: „...to, co we współczesnym języku zwykło się nazywać ekologią”¹¹. W tej wypowiedzi Jan Paweł II nie przypisuje temu terminowi innych desygnatów niż te, które funkcjonują w języku współczesnym. Liczniejsze są wypowiedzi z użyciem terminu „ekologia”, które jej nie definiują, np. gdy Jan Paweł II zauważa w dziedzinie ekologii postęp zgodny z wymogami dobrego zarządzania¹², a także kiedy pozytywnie ocenia wzrost zainteresowania ekologią w społeczeństwach, które nie muszą walczyć o przetrwanie, lecz troszczyć się o globalną poprawę kondycji życia¹³. Wypowiedź o roli nauki dla ekologii również nie wskazuje jednoznacznie, jaki jest desygnat terminu „ekologia”¹⁴. Przytoczone dwie wypowiedzi o charakterze definicji nie wyczerpują zakresu znaczeniowego badanego terminu w dokumentach Jana Pawła II – w wielu miejscach można domyśleć się desygnatu określanego tym terminem ze względu na kontekst wypowiedzi, ale wskazanie go na tej podstawie wykracza poza cel i metodę przyjęte w tym artykule.

giczny we Wrocławiu, 2016), 219-233; Stanisław Jaromi, *Ecologia Humana – chrześcijańska odpowiedź na kryzys ekologiczny* (Kraków: Bratni Zew, 2004).

¹⁰ „Katecheza” 2 IV 1986, w: Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. VI: *Katechezy*, cz. 1 (Wydawnictwo M, Kraków 2007), 618.

¹¹ Jan Paweł II, „Homilia podczas liturgii słowa”, Zamość 12 VI 1999 r. (opisana jako: Sandomierz), 3, w: Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. IX: *Polska*, cz. 1 (Kraków: Wydawnictwo M, 2009), 839.

¹² Jan Paweł II, „Przemówienie w ośrodku ONZ ds. ochrony środowiska (UNEP) oraz osiedli ludzkich (INCHS)”, 18 VIII 1985, *Osservatore Romano*, nr 71(1985): 2., 12a (nr nadzwyczajny, dalej: UNEP) [Ioannes Paulus II, „Allocutio Nairobiae, ad Organismos ab omnibus nationibus ibi extantes habita” (18 VIII 1985), *AAS* 78 (1986): 2, 90: „Progress in the field of ecology”; dalej: UNEPe].

¹³ Jan Paweł II, „Wzrost zainteresowania jakością życia oraz ekologią”, w: Jan Paweł II, „Encyklika *Evangelium vitae*” (25 III 1995), nr 27, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html (dalej: Ev); [„Qualitatis quoque vitae et oecologiae studium augescens est dilaudandum”; Ioannes Paulus II, „Encyklika *Evangelium vitae*” (25 III 1995), nr 27, *AAS* 87 (1995): 401-522; dalej: EvL].

¹⁴ „Harmonijne stosunki między człowiekiem a przyrodą są podstawowym elementem cywilizacji i łatwo sobie wyobrazić, jaki wkład nauka może wnieść w dziedzinę ekologii, w obronie przed gwałtowną degradacją środowiska, jak wiele może uczynić dla podniesienia jakości życia poprzez humanizację przyrody”; Jan Paweł II, „Przemówienie do Papieskiej Akademii Nauk” (28 X 1986), 8., w: Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. XIV: *Homilie i przemówienia okolicznościowe* (Kraków: Wydawnictwo M, 2009), 519.

Termin „ekologia” występuje też w bulli *Inter sanctos* (29 XI 1979) Jana Pawła II o ustanowieniu św. Franciszka z Asyżu patronem ekologów, cytowanej też w Liście apostolskim *Radiabat velut* (15 VIII 1982). Ponieważ słowo „ekolog” w języku polskim jest tłumaczeniem łacińskiego wyrażenia *oecologiae cultor* („ten, kto dba o ekologię”), dlatego w tych miejscach pominięty jest łaciński termin *oecologia* („ekologia”). Wyrażenie *oecologiae cultor* należy uznać za odrębny termin, a zdania z tymi wyrażeniami nie zawierają poszukiwanej definicji¹⁵.

Najobszerniejszy, w całości ekologiczny tekst Jana Pawła II, którym jest Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju 1 I 1990: *Pokój z Bogiem Stwórcą*, nie zawiera definicji terminu „ekologia”, natomiast aż dziewiętnastokrotnie występuje w nim przymiotnik „ekologiczny/a” (*écologique*)¹⁶. Stanisław Jaromi słusznie określa genezę wyrazu „ekologiczny” w wypowiedziach Jana Pawła II jako przymiotnikowe zastosowanie terminu „ekologia” w znaczeniu pozytywnie wartościującym – „ekologiczny” jako nie niszczący przyrody, sprzyjający życiu¹⁷. Wydaje się, że w poszczególnych wystąpieniach wyraz ten tworzy z określanym rzeczownikiem osobny termin złożony. W nauczaniu Jana Pawła II wśród złożonych terminów, odnoszących się do środowiska, niektóre nie mają albo nie muszą mieć charakteru oceniającego (np. dziedzina ekologiczna, równowaga ekologiczna, sytuacja ekologiczna, ekologiczne skutki, kwestia ekologiczna)¹⁸. Odrębną

¹⁵ *Oecologiae cultorum*: Ioannes Paulus II, Ep. ap. *Inter sanctos*, 29 XI 1979, *AAS* 71 (1979): 1509, 1510, 1510 [Jan Paweł II, „List Apostolski *Inter Sanctos* ogłaszający św. Franciszka z Asyżu patronem ekologów”, Rzym, 29 XI 1979, tłum. Cecylian Niezgodna, w Zbigniew Świerczek, *Ekologia – Kościół i św. Franciszek* (Kraków: Wyższe Seminarium Duchowne OO. Franciszkanów w Krakowie, 1990), 170.]; Ioannes Paulus II, „List apostolski *Radiabat velut*” (15 VIII 1982), w: *AAS* 75 (1983): 111 [Jan Paweł II, „List na zakończenie jubileuszu osiemsetlecia urodzin św. Franciszka”, *Studia franciszkańskie* 1(1984): 36]. Przykład i twórczość św. Franciszka z Asyżu jako patrona ekologów, stawiane za wzór, pomagają określić pojmowanie desygnatu wskazywanego terminem ekologia, ale zadanie to wykracza poza metodę przyjętą w tym artykule.

¹⁶ Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 44; tekst oryginalny orędzia: Ioannes Paulus II, „La paix avec Dieu Créateur – la paix avec toute la création” (8 XII 1989), *AAS* 8(1990): 147-156 (dalej: PADC); Jan Paweł II, „Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju *Pokój z Bogiem Stwórcą – pokój z całym stworzeniem*” (1 I 1990), w Zbigniew Świerczek, *Ekologia-Kościół i św. Franciszek*, 184-197 (dalej: OSDP).

¹⁷ Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 20.

¹⁸ Dziedzina ekologiczna: UNEPe 3., 91 – „even irreparable harm in the ecological and social spheres” „(...) ogromne lub wręcz nieodwracalne szkody w dziedzinie ekologii i życia społecznego”, UNEP 3., 12b; równowaga ekologiczna: PADC 7, 151: *équilibres écologiques*, OSDP 7, 189: *równowaga ekologiczna*; PADC 11, 153: *équilibre écologique*, OSDP 11, 192; „Allocutio Genavae, CERN” (15 VI 1982), 9, *AAS* 74 (1982): 1011 – *la destruction de l'équilibre écologique* (zniszczenie równowagi ekologicznej) – *Przemówienie w Europejskim Centrum Badań Naukowych* (15 VI 1982), 9, w Jan Paweł II, *Nauczanie Papieskie*, t. V/2: 1982 (*czerwiec-grudzień*), red. Eugeniusz Weron, Antoni Jaroch (Poznań: Pallottinum, 1996), 98; *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego w Cherry Creek State Park* (14 VIII 1993), 3., *równowaga*

grupę stanowią złożone terminy, które w odniesieniu do środowiska wskazują na jakiś element negatywny (nierównowaga ekologiczna, nieporządek ekologiczny, zagrożenie ekologiczne, zniszczenie ekologiczne, szkody ekologiczne, degradacja ekologiczna, katastrofa ekologiczna, problem ekologiczny, kryzys ekologiczny)¹⁹. W innych miejscach terminy złożone

ekologiczna, w: Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. XII (Kraków: Wydawnictwo M, 2009, 114; „Secunda vigilia” (Denver, 14 VIII 1993), 3, *AAS* 86 (1994): 419; l'équilibre écologique; Ev 10: bezmyślne naruszanie równowagi ekologicznej (inconsiderata fit per aequilibratitatis oecologicae turbationem), EvL 10, 412; sytuacja ekologiczna: situation écologique – PADC 13, 154; OSDP 13, 194; stan ekologii (dosłownie: sytuacja ekologiczna); ekologiczne skutki: les conséquences écologiques w: „Allocutio L expleto anno a Pontificia Academia Scientiarum condita” (28 X 1986) 9, *AAS* 79 (1987): 878 (Jan Paweł II, *Przemówienie do Papieskiej Akademii Nauk* (28 X 1986), 9, w Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. XIV: *Homilie i przemówienia okolicznościowe* (Kraków: Wydawnictwo M, 2009, 520; kwestia ekologiczna: oecologica quaestio – Ioannes Paulus II, „Posynodalna adhortacja apostolska *Christifideles laici*”, 43, *AAS* 81(1989): 477; tzw. kwestia „ekologiczna”, w Jan Paweł II, „Posynodalna adhortacja apostolska *Christifideles laici*” (30 XII 1988), 43, w Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. II (Kraków: Wydawnictwo M, 2006), 268; quaestio oecologica – Ioannes Paulus II, „Encyklika *Centesimus annus* (1 V 1991), *AAS* 83(1991): 793-867 (dalej: CaL): CaL 37, 840; Jan Paweł II, „Encyklika *Centesimus annus*” (1 V 1991), http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html (dalej: Ca); Ca, 37: kwestia ekologiczna; *de oecologica quaestione*, EvL 42, 447 (Ev, 42 – kwestia ekologiczna).

¹⁹ Nierównowaga ekologiczna: déséquilibre écologique – Ioannes Paulus II, „Allocutio ad sodales Societatis Europaeae Physices” (30.03.1979), *AAS* 71 (1979): 594]; naruszenie równowagi ekologicznej, w „Przemówienie do Europejskiego Towarzystwa Fizycznego” (31 III 1979), w Jan Paweł II, *Nauczanie Papieskie*, t. II/1: 1979 (*styczeń-czerwiec*), red. Eugeniusz Weron, Antoni Jarocho (Poznań: Pallottinum, 1990, 311; Ioannes Paulus II, „Ad eos qui plenario coetui Pontificiae Academiae Scientiarum interfuerunt” (28 X 1994) 7, *AAS* 87(1995): 631: „déséquilibres économiques et écologiques” („zachwiania równowagi ekonomicznej i ekologicznej”) – „Przemówienie do uczestników sesji plenarnej Papieskiej Akademii Nauk” (28 X 1994): 7, OR, nr 2(1995): 45b, (43-45); PADC 11, 153 : déséquilibres écologiques, OSDP 11, 193: zmiany w równowadze ekologicznej; nieporządek ekologiczny: PADC 8, 152: désordre écologique, OSDP 8, 190: zachwianie równowagi ekologicznej (dosłownie: nieporządek ekologiczny); zagrożenie ekologiczne: minaccia ecologica – Giovanni Paolo II, *Udienza Generale* (2 IV 1986), http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/audiences/1986/documents/hf_jp-ii_aud_19860402.html, „Katecheza” (2 IV 1986) nr 4, w Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. VI: *Katechezy*, cz. 1 (Kraków: Wydawnictwo M, 2007), 619; zniszczenie ekologiczne: „Homilia podczas liturgii słowa”; Zamość, 12 VI 1999 r., (sygnowana jako: Sandomierz), 4, w Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. IX: *Polska*, cz. 1 (Kraków: Wydawnictwo M, 2009), 840; szkody ekologiczne: PADC 12, 154 – dommages d'ordre écologique, OSDP 12, „skutki (...) dla ekologii katastrofalne” (dosłownie: „szkody kategorii ekologicznej”); degradacja ekologiczna: „Allocutio in Valle videnda, intra fines Bellunensis dioecesis habita, occasione oblata commemorationis S. Ioannis Gualberti” (12 VII 1987), 2, *AAS* 80 (1988): 47 – degrado ecologico (ekologiczna degradacja) – „Homilia do leśników w Val Visdende w Dolomitach” (12 VII 1987), 2, OR nr 8 (1987):14c; katastrofa ekologiczna: la catastrofe ecologica, „Discorso di Giovanni Paolo II ai partecipanti al III Meeting Per L'amicizia Tra I Popoli”, Rimini (29 VIII 1982), 4, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1982/august/documents/hf_jp-ii_spe_19820829_meeting-amicizia.html [„Przemówienie do uczestników Mityngu Przyjaźni Między Narodami” (29 VIII 1982), 4, w Jan Paweł II, *Nauczanie Papieskie*, t. V/2: 1982 (*czerwiec-grudzień*), 317; i disastri ecologici – „Omelia di Giovanni Paolo II Kaunas Campo »Santaka»” (Litwania, 6 IX 1993), 2, [160](http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1993/documents/hf_jp-</p>
</div>
<div data-bbox=)

odnoszą się bardziej do jakiegoś przejawu człowieczeństwa (świadomość ekologiczna, wrażliwość ekologiczna, troska ekologiczna, odpowiedzialność ekologiczna, program ekologiczny, ustawodawstwo ekologiczne)²⁰.

-ii_hom_19930906_kaunas.html (katastrofy ekologiczne – Jan Paweł II, „Homilia podczas Mszy św. dla wiernych archidiecezji”, Kowno (6 IX 1993), 2, w Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. XI: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, cz. 3, (Kraków: Wydawnictwo M, 2008), 636; problem ekologiczny: „Allocutio in Valle videnda, intra fines Bellunensis dioecesis habita, occasione oblata commemorationis S. Ioannis Gualberti” (12 VIII 1987), 5, *AAS* 80 (1988): 49 – il problema ecologico; „problemy ekologii”, zamiast: „problem ekologiczny”, w „Homilia do leśników w Val Vidsende w Dolomitach” (12 VIII 1987), 5, 15c.; quaestionem oecologicam – Ioannes Paulus II, „Encyklika *Fides et ratio*” (14 IX 1998), 104, *AAS* 91(1999): 85; problem ekologiczny – „Encyklika *Fides et ratio*” (14 IX 1998), 104, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091998_fides-et-ratio.html; Ecological problems – UNEPe 3, 91; UNEP 3, 12b; ecological problems – UNEPe 5, 92; UNEP 5, 12d; ecological problems – UNEPe 5, 92; UNEP 5, 12d; ecological problems – UNEPe 6, 92; UNEP 6, 12d; PADC 7, 150: problème écologique – OSDP 7, 188; kwestia ekologiczna; PADC 7, 151: problème écologique; OSDP 7, 189: kwestia ekologiczna; PADC 13, 154: problème écologique; OSDP 13, 194: kwestia ekologiczna; PADC 15 (tytuł rozdz. V), 155: *Le problème écologique : une responsabilité pour tous*, OSDP 15 (tytuł rozdz. V), 195: *Powszechna odpowiedzialność za ekologię*; PADC 15, 155: Le problème écologique – OSDP 15, 195: kwestia ekologiczna; PADC 15, 155; le problème écologique – OSDP 15, 196: kwestia ekologiczna; kryzys ekologiczny: PADC 6 (tytuł rozdz. II), 150: II. *La crise écologique: un problème moral*, OSDP 6 (tytuł rozdz. II), 187: *Kryzys ekologiczny – jako problem moralny*; PADC 6, 150: crise écologique – OSDP 6, 187: kryzys ekologiczny; PADC 10, 152: *La crise écologique* – OSDP 10, 192: kryzys ekologiczny; PADC 10, 153: crise écologique – OSDP 10, 192: kryzys ekologiczny; PADC 15, 155: „*La crise écologique*, OSDP 15, 196: *kryzys ekologiczny*; Giovanni Paolo II, *Udienza generale* (2 IV 1986), 4: Il dissesto ecologico, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/audiences/1986/documents/hf_jp-ii_aud_19860402.html; kryzys ekologiczny – „Katecheza” (2 IV 1986), 4, Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. VI: *Katechezy*, cz. 1 (Kraków: Wydawnictwo M, 2007), 618; Giovanni Paolo II, „Discorso al mondo accademico e agli intellettuali, Cappella dell’Università di Vilnius” (5 IX 1993), 7: un dissesto ecologico, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1993/september/documents/hf_jp-ii_spe_19930905_universita-vilnius.html; „Przemówienie na Uniwersytecie Wileńskim” (5 IX 1993), 7, w Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. XI: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, cz. 3, 630.

²⁰ Świadomość ekologiczna: PADC 1, 148: *conscience écologique*, OSDP 1, 185: „świadomość ekologiczna” (dopuszczalne byłoby tłumaczenie „sumienie ekologiczne”); wrażliwość ekologiczna: „Discorso al mondo accademico e agli intellettuali, Cappella dell’Università di Vilnius (5 IX 1993), 7: „sensibilità ecologica”, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1993/september/documents/hf_jp-ii_spe_19930905_universita-vilnius.html; „Przemówienie na Uniwersytecie Wileńskim” (5 IX 1993), 7, Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. VI: *Katechezy*, cz. 1; t. XI: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, cz. 3, 630 przetłumaczono jako: wrażliwość na problemy środowiska naturalnego; troska ekologiczna: *oecologica* vocatur *sollicitudo* – Ioannes Paulus II, „Encyklika *Sollicitudo rei socialis*” (30 XII 1987), 26, *AAS* 80 (1988): 546; „Encyklika *Sollicitudo rei socialis*” (30 XII 1987), 26 – „troska ekologiczna”, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30121987_sollicitudo-rei-socialis.html; odpowiedzialność ekologiczna: PADC 13, 154: *la responsabilité écologique*, OSDP 13, 194: „odpowiedzialność ekologiczna”; program ekologiczny: *ecological program mes*, UNEPe 4, 91; UNEP 4, 12c; ustawodawstwo ekologiczne: *législations écologiques*, w: „Allocutio ad eos qui undeseptuagesimo coetui consociationis popularium legibus ferendis legatorum ex multis Nationibus Romae habito interfuere coram admissos” (18 IX 1982), 2, *AAS* 74 (1982): 1163; „Do uczestników 69. Kon-

Innym terminem w nauczaniu Jana Pawła II jest też wyrażenie z przysłówkowym użyciem terminu „ekologia”, które również nie zawiera definicji realnej ekologii²¹. Na zaistnienie nowego terminu wskazuje w tych miejscach nie inny desygnat (tam, gdzie został użyty przymiotnikowo i przysłówkowo, źródłowym desygnatem jest pozytywny aspekt ekologii), ale inny znak, którym jest każdy z wymienionych terminów złożonych²². Odrębnymi terminami, w encyklice *Centesimus annus*, są wyrażenia „ekologia ludzka” i „społeczna ekologia pracy” (pisane w cudzysłowie, a w niektórych miejscach kursywą)²³.

Nauczanie ekologiczne Jana Pawła II omówił Stanisław Jaromi ukazując je jako ekologię ludzką, którą można rozumieć w sensie węższym i szerszym²⁴. Termin *ecologia humana*, którym posłużył się Jan Paweł II, jest szczególnym przypadkiem tego, co określa termin prosty (ekologia)²⁵. Realizacja postulowanego przez Stanisława Jaromiego głębszego opracowania nauczania ekologicznego Jana Pawła II może pomóc wyjaśnić relację między desygnatem terminu „ekologia” a desygnatem terminu „ekologia ludzka” w tym nauczaniu²⁶. Poznanie tej relacji ma uzasadnienie

ferencji Unii Międzyparlamentarnej” (18 IX 1982), 2, w Jan Paweł II, *Nauczanie Papieskie*, t. VI/2: 1982 (czerwiec-grudzień), 390 przetłumaczono: „ustawodawstwo dotyczących ochrony środowiska”.

²¹ Prawidłowe ekologicznie rozplanowanie: *implantation écologiquement correct* – PADC 14, 155; OSDP 14, 195 przetłumaczono: „prawidłowe zasady ekologiczne”.

²² Piotr Lenartowicz, *Elementy teorii poznania (Szkice wykładów)* (Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 1995), 17b.

²³ Ca 38 „ekologii ludzkiej”; *oecologiae humanae* CaL 38., 841, Ca 39. „ekologii ludzkiej”; *oecologiae humanae* CaL 39, 841; Ca 38: „społeczną ekologię” pracy, CaL 38, 841; Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 34nn.

²⁴ Zwiężle przedstawione w: Stanisław Jaromi, „Nadzieje Jana Pawła II związane z ochroną stworzenia”, w: *Losy Nadziei świętego Jana Pawła II*, red. Agnieszka Hennel-Brzozowska, Stanisław Jaromi (Kraków: Wydawnictwo „Scriptum”, 2016), rozdz. 3: *Ecologia humana Jana Pawła II*, 136-138, a zwłaszcza: „Idea *ecologia humana*, która jest oryginalną propozycją Jana Pawła II, obejmującą szeroki zbiór zagadnień w rozległej dziedzinie kontaktów człowieka z przyrodą; jest harmonijnym zespoleniem przyrodniczych i społecznych teorii z zagadnieniami humanistyki i kultury oraz chrześcijańskiej wiary w Stwórcę kierującego procesami ewolucji świata oraz cennym narzędziem w interdyscyplinarnym dialogu nauk przyrodniczych, społecznych, filozofii i teologii. (...) Wydaje się (...), że w encyklikach papieskich można wyróżnić podwójne rozumienie *oecologiae humanae*: w węższym i szerszym sensie. Węższe znaczenie dotyczy wyłącznie środowiska społecznego i postuluje dbałość o dobro rodziny, jakość relacji międzyludzkich, poszanowanie natury ludzkiej i pełny osobowy rozwój człowieka. Szersze ujęcie włącza w sferę odpowiedzialności człowieka również dobra ziemi, całą przyrodę oraz zauważalny w świecie kosmiczny porządek i równowagę ekologiczną”; tamże, 136.

²⁵ Rozróżnienie terminologiczne między ekologią i ekologią ludzką (*ecologia humana*) Stanisław Jaromi przedstawił w następujących podrozdziałach: 1.1.1. *Ekologia*; 1.1.2. *Ekologia człowieka*; 1.1.3. *Ecologia humana*, w Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 17n., 21n., 34n.

²⁶ Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 12; Stanisław Jaromi, „Nadzieje Jana Pawła II związane z ochroną stworzenia”, 131.

(przynajmniej) pastoralne. Jednocześnie – jak to zostanie pokazane – stosowanie przez dużą część uczestników współczesnej debaty ekologicznej, słowa „ekologia” zamiast takich terminów jak „ekofilozofia”, „ekoteologia”, „teoekologia”, „ekologia ludzka”, „sozologia”, przemawia za potrzebą poszerzenia przestrzeni, w której należy podjąć dialog. Określenie desygnatu terminu „ekologia” w nauczaniu Jana Pawła II może służyć postępowi trwającej debaty – np. gdyby badania te jednoznacznie wykazały (przy spełnieniu określonych warunków), że nie jest moralnie godziwe uprawianie takiej ekologii, która nie szanowałaby konstytutywnych wyznaczników ekologii ludzkiej.

Nauczanie papieża Franciszka w znacznej części jest rozwiniętą kontynuacją tego, co wypracował Jan Paweł II²⁷. Wobec niewystępowania, w nauczaniu papieża Franciszka, definicji realnej tego, czym jest ekologia, można wskazać określenia, które mają charakter definicji nominalnej²⁸. W pierwszej wypowiedzi Franciszek postuluje stworzenie ekologii, która łączyłaby szczególne stanowisko człowieka w świecie i jego relacje ze środowiskiem²⁹. Przyjęta w artykule metoda sprawia, że zdanie to pozostawia wiele niejasności. W drugim określeniu papież postuluje stworzenie interdyscyplinarnie ufundowanej ekologii pozwalającej naprawić wszystko, co ludzie zniszczyli – ekologia jest tu bliska sozologii³⁰. Trzecie określenie pozwala domyślić się, że desygnatem terminu „ekologia” jest także historycznie pierwsze, biologiczne rozumienie: „Ekologia bada relacje między organizmami żywymi a środowiskiem, w którym się rozwijają” (LS 138)³¹.

²⁷ Stanisław Jaromi o nauczaniu papieża Franciszka: „(...) w sferze doktrynalnej czy problemowej, to są stale te same tematy. Można powiedzieć, że w kwestiach ekologicznych 90 procent treści już było u Jana Pawła II”, w Stanisław Jaromi, „Papież Franciszek to prorok – wywiad o Stanisławu Jaromiego dla Dzikiego Życia”, w: *Patron ekologów: Ruch Ekologiczny św. Franciszka z Asyżu, Szkoła liderów ekologii integralnej REFA i Wydawnictwo Franciszkanów Bratni Zew z okazji 40-lecia ogłoszenia św. Franciszka patronem ekologów*, red. Stanisław Jaromi (Kraków: Bratni Zew, 2019), 39.

²⁸ Michał Szczubiak, „Definicja nominalna”, w Simon Blackburn, *Oksfordzki słownik filozoficzny*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1997), 77b.

²⁹ „W ten sposób będziemy mogli zaproponować taką ekologię, która w swoich różnych wymiarach łączyłaby szczególną pozycję, jaką człowiek zajmuje w tym świecie, oraz jego relacje z otaczającą rzeczywistością”, LS 15.

³⁰ „Jeśli naprawdę chcemy budować ekologię pozwalającą nam naprawić to wszystko, co zniszczyliśmy, to nie można pomijać żadnej dziedziny nauki i mądrości, także religijnej, z jej specyficznym językiem” (LS 63).

³¹ Definicja realna przedstawiałaby się następująco: Ekologia to nauka, która bada relacje między organizmami żywymi a środowiskiem, w którym się rozwijają. Wypowiedź papieża Franciszka, w której mówi o św. Franciszku z Asyżu, nie definiuje ekologii: „Jest on świętym patronem tych wszystkich, którzy prowadzą badania i pracują w dziedzinie ekologii, miłowanym również przez wielu niechrześcijan” (LS 10).

Za odrębne terminy należy uznać licznie występujące w encyklice *Laudato si'* wyrażenia z przymiotnikowym użyciem terminu „ekologia”³².

Do monitorowania wieloznaczności terminu „ekologia” u innych autorów skłania nauczanie papieża Franciszka. W encyklice *Laudato si'* papież promuje „ekologię integralną” (LS, rozdz. 4, 137-162) i ostrzega przed „rozwojem ekologii powierzchownej czy pozornej” (LS 59), która może wynikać z nieustannego pędu za nowością (LS 113). Papież Franciszek ostrzega przed technicyzacją, a także przed izolowaniem ekologii, które przejawia się w ograniczaniu jej działań do pojedynczych problemów traktowanych jako oddzielone od siebie zadania (LS 111). Tej negatywnej tendencji może sprzyjać nadmierna fragmentaryzacja ekologii (LS 110, 201). Ważne kryterium oceny ekologii zawiera stwierdzenie, że „prawdziwe podejście ekologiczne zawsze staje się podejściem społecznym” (LS 49). Świadcstwo św. Franciszka z Asyżu, patrona ekologów, podane jako wzór w liście *Inter sanctos* i w encyklice *Laudato si'*, zobowiązuje do przyjmowania postawy takiej otwartości, dzięki której postulowana ekologia integralna przekroczy ograniczenia języka nauk ścisłych oraz biologii, aby uwzględnić relacje braterstwa i piękna w odniesieniach ludzi i świata (LS 11).

Papież Franciszek zachęca naukowców do prowadzenia merytorycznego dialogu z reprezentantami innych nauk, dzięki któremu naukowcy unikną izolacji w posiadanej wiedzy i nie będą jej absolutyzowali (LS 201). Aby chronić dziedzictwo przyrodnicze, historyczne, artystyczne i kulturowe powinni oni, wraz z przedstawicielami techniki, prowadzić dialog także z tymi, którzy posługują się językiem potocznym (LS 143). Przy wypracowywaniu właściwego języka trzeba uwzględniać intuicje zawarte w innych językach (LS 63). Papież Franciszek dostrzega rolę języka we wcielaniu w życie ekologii integralnej i ostrzega przed wykorzystaniem języka ekologicznego do maskowania globalnej niesprawiedliwości (LS 49).

Pamiętając, że „rzeczywistość jest ważniejsza od idei” (LS 110, 201)³³ wypada odnotować, że przyczyną niewłaściwie uprawianej ekologii może być, niestety, nie tylko duchowa i moralna ułomność osób ludzkich. Istotny jest też sposób rozumienia podejmowanej działalności, czyli idea zawarta w pojęciu, a wskazywana konkretnym terminem. Przypomniane nauczanie

³² Są to następujące wyrażenia: „ekologia ludzka” (5, 148, 155), „ekologia integralna” (10, 11, 62, 124, 137, 159, 225, 230), „ekologia powierzchowna” (59), „ekologia środowiskowa” (138), „ekologia ekonomiczna” (141), „ekologia społeczna” (142), „ekologia kulturowa” (143), „ludzka ekologia” (147, 156), „ekologia człowieka” (152, 155). Przy zastosowaniu innej metody pokazano ekologię w nauczaniu papieża Franciszka jako „troskę o wspólny dom”, czyli bliską sozologii; Grzegorz Sokołowski, „Ekologia integralna według Papieża Franciszka”, w *Dlaczego ekologia? W kręgu encykliki Laudato si'*, red. Tadeusz Reroń, Andrzej Szafulski (Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, 2016), 154.

³³ LS 110 i 201 za: Franciszek, „Adhortacja apostołska *Evangelii gaudium*” (24 XI 2013), 231: *AAS* 105 (2013), 1114.

o konieczności wypracowania właściwego języka do podejmowania kwestii ekologicznej zachęca do zbadania desygnatów terminu „ekologia”, używanego poza dokumentami Kościoła.

2. Przegląd desygnatów terminu „ekologia” w innych źródłach

Dwa desygnaty terminu „ekologia” omawia Halina Lisicka – są nimi „ochrona środowiska” oraz „nauka przyrodnicza badająca związki zachodzące między organizmami roślinnymi i zwierzęcymi a ich otoczeniem”³⁴. Również dwa desygnaty terminu „ekologia” występują w książce Anity Ganowicz-Bączyk – pierwszym jest, zgodnie z definicją podaną przez Ernsta Haeckla, dziedzina wiedzy, która w drugiej połowie XIX w. była „podsumowaniem ówczesnej wiedzy biologicznej”³⁵. Nauka ta rozwijała się, przechodząc od autekologii (nauki badającej poszczególne organizmy w powiązaniu z ich środowiskiem) do synekologii (nauki badającej grupy organizmów żyjących w specyficznych środowiskach), w której za pomocą analizy przyczynowej poznawano struktury wyodrębnione jako całościowe (populacje, biocenozy, ekosystemy); dążenie do naukowego badania „całości” implikuje konieczność przyjmowania w ekologii ujęć o charakterze interdyscyplinarnym i systemowym³⁶. Drugim desygnatem terminu „ekologia” w cytowanej przez Anitę Ganowicz-Bączyk wypowiedzi Richarda A. Watsona są warunki środowiskowe rozpatrywane globalnie, w tym klimat³⁷.

Według pierwszego określenia podanego przez Jerzego W. Gogolę: „Ekologia to nauka, która bada wzajemne oddziaływanie pomiędzy żywymi organizmami a środowiskiem, a w sposób szczególny pomiędzy społecznością ludzką a naturą”³⁸. Autor ten informuje też, że niektórzy rozumieją ekologię „jako troskę człowieka o materialne środowisko, czyli jako dbałość o to, by środowiska nie zatruwać, nie niszczyć, nie naruszać równowagi pomiędzy jego poszczególnymi elementami, widząc samego człowieka niejako ponad światem”³⁹.

³⁴ „Natomiast ekologia to nauka przyrodnicza badająca związki zachodzące między organizmami roślinnymi i zwierzęcymi a ich otoczeniem. (...) Tak więc ekolog to ktoś, kto jest adeptem ekologii”; Halina Lisicka, „Ochrona środowiska czy ekologia”, w *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, red. Józef M. Dołęga, Jacek W. Czartoszewski (Warszawa: Wydawnictwo ATK, 1999), 261 (dalej: OSFT). Autorka reprezentuje nauki politologiczne.

³⁵ Anita Ganowicz-Bączyk, *Spór o etykę środowiskową* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2009), 38. Perspektywa etyki.

³⁶ Tamże, 38-39; autorka wymienia dziewiętnaście dyscyplin, z wyników których korzysta ekologia (jednak bez nauk normatywnych – etyki czy np. teologii moralnej).

³⁷ Richard A. Watson, „A Critique of Anti-Anthropocentric Biocentrism”, *Environmental Ethics*, nr 5(1983): 245-256; cyt. za: Anita Ganowicz-Bączyk, *Spór o etykę środowiskową*, 151.

³⁸ Jerzy W. Gogola, „Słowo wstępne”, w Marek Sokolowski, *W stronę ekologii ducha* (Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2006), 7. Jerzy W. Gogola pisze z perspektywy teologii duchowości.

³⁹ Tamże, 7.

Oleg Budzyński uznaje, że „ekologia – to tylko i wyłącznie nauka, badająca współzależności między organizmami żywymi oraz między organizmami a środowiskiem ich życia”, przy czym autor ten zauważa też inne sposoby użycia tego terminu: „Niepostrzeżenie terminami »ekologia«, »ekologiczny« itp. zaczęto obejmować większość działań ochronnych w przyrodzie lub dotyczących alternatywnego stylu życia wobec obowiązującego paradygmatu tzw. postępowego rozwoju społeczeństwa”⁴⁰.

Podobne do określeń ekologii, wymienionych przez Halinę Lisicką, są pierwsze dwa znaczenia tego terminu w książce Wojciecha Bołoz. Podstawowe jest określenie odpowiadające klasycznej definicji ekologii: „Ekologia w podstawowym znaczeniu, to nauka o relacjach organizmów ze środowiskiem, w którym żyją, i o relacjach między samymi organizmami”⁴¹. Oprócz tego ekologia oznacza „wszystko, co ma związek z ochroną naturalnego środowiska, a szczególnie zapobieganie negatywnym wpływom człowieka na to środowisko”⁴². W trzecim znaczeniu, wyróżnionym przez Wojciecha Bołoz, „ekologia współcześnie dotyczy (...) przede wszystkim problematyki współistnienia ludzi, zwierząt i roślin we wspólnym środowisku życia, jakie stanowi Ziemia”⁴³.

Nieco bardziej rozbudowany podział znaczeń podaje Zbigniew Świerczek, który odróżnia sens potoczny terminu „ekologia” od sensu ścisłego⁴⁴. Przedstawiając sens ścisły, autor ten odróżnia w nim wąski zakres przedmiotu ekologii od jego szerokiego zakresu⁴⁵. Zakres szeroki przedmiotu ekologii nie utożsamia się z rozumieniem potocznym⁴⁶. Zakres wąski przedmiotu ekologii wyraża przytaczana przez Zbigniewa Świerczka definicja Przemysława Trojana: „Ekologia pozostaje nauką biologiczną, ponieważ obiektem jej badań jest zawsze świat żywy, zamieszkujący rozmaite siedliska naszego globu”⁴⁷. W zakresie wąskim „zagadnienia człowieka i ochrony środowiska nie stanowią przedmiotu badań ekologii, lecz innych

⁴⁰ Oleg Budzyński, „Ekologia i gospodarka w perspektywie przeszłości”, w *Ekonomia. Ekologia. Etyka (materiały konferencyjne)*, red. Włodzimierz Tyburski (Instytut Filozofii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polski Klub Ekologiczny Oddział Pomorsko-Kujawski, 1996), 133, przyp. 1. Autor pisze jako reprezentant nauk stosowanych (szkółkarstwo).

⁴¹ Wojciech Bołoz, *Kościół i ekologia. W obronie człowieka i środowiska naturalnego*, 5. Autor reprezentuje podejście bioetyczne.

⁴² Tamże, 5.

⁴³ Tamże, 6.

⁴⁴ Zbigniew Świerczek, *Ekologia – Kościół i św. Franciszek*, 13. Autor jest jednym z pionierów ekoteologii w Polsce.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Przemysław Trojan, *Ekologia ogólna*, wyd. 4 (Warszawa: PWN, 1980), 14; cyt. za: Bogumił T. Zaufal, „Walery Goetel – sozologia a ekorozwój”, *Aura*, nr 1 (1983): 8; cyt. za: Zbigniew Świerczek, *Ekologia – Kościół i św. Franciszek*, 13.

wyspecjalizowanych w tej problematyce dyscyplin⁴⁸. Ekologia w sensie ścisłym, oprócz wąskiego zakresu, ma też zakres szeroki, wskazywany definicją, którą posługuje się Organizacja Narodów Zjednoczonych: „Przez ekologię rozumie się stosunek między działalnością człowieka, a jego fizycznym środowiskiem i wpływ, jaki to środowisko wywiera na jego rozwój ekonomiczny, społeczny i kulturalny⁴⁹. Zbigniew Świerczek uważa, że definicja ekologii o szerokim zakresie obejmuje sozologię i kwestie społeczno-gospodarcze⁵⁰.

Trzy główne desygnaty terminu „ekologia” wyróżnia Konrad Waloszczyk: 1) „...ściśła nauka przyrodnicza »o interakcjach organizmów z różnymi czynnikami środowiska, zajmująca się wzajemnymi stosunkami między zwierzętami, roślinami, w tym też mikroorganizmami, a także między tymi grupami a ich fizycznym środowiskiem«⁵¹; 2) „... całość wiedzy, działań i narzędzi związanych z ochroną przyrody i środowiska ludzkiego⁵², które obejmuje również kulturę, przy czym tak rozumiana ekologia nie jest nauką; 3) światopogląd obejmujący „globalny zespół wiedzy, przekonań i preferencji dotyczących harmonijnego współżycia człowieka z otoczeniem ludzkim i pozaludzkim”, którego centralnym elementem jest filozofia, przy czym „w literaturze ekofilozoficznej zamiast terminu »ekofilozofia« używa się często po prostu słowa »ekologia«” – konkretne kwestie są tu rozpatrywane w czterech aspektach „całej Planety, całej cywilizacji” (kultura i cywilizacja są ujęte łącznie), „całego człowieka (z uwzględnieniem jego światopoglądu, duchowości i stylu życia), pokoleń obecnych i przyszłych⁵³.

Marek Sokołowski wskazuje trzy desygnaty terminu „ekologia”. Pierwszym jest popularna dziedzina biologii, która bada „wzajemne oddziaływanie między organizmami a otaczającym je środowiskiem⁵⁴. W nowym rozumieniu, które wyodrębniło się pod koniec lat 50. XX w., ekologia oznacza „naukę stojącą na pograniczu człowieka i środowiska, na granicy natury i społeczności ludzkiej, a także życia i kultury⁵⁵.

⁴⁸ Zbigniew Świerczek, *Ekologia – Kościół i św. Franciszek*, 13.

⁴⁹ Bogumił T. Zaufal, „Walery Goetel – sozologia a ekorozwój”, 8, cyt. za: Zbigniew Świerczek, *Ekologia – Kościół i św. Franciszek*, 13.

⁵⁰ Zbigniew Świerczek, *Ekologia – Kościół i św. Franciszek*, 13.

⁵¹ Alvin Nason, Robert L. Dehaan, *Świat biologii*, tłum. Halina Gutowska i in. (Warszawa: PWRiL, 1987), 694; cyt. za: Konrad Waloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, 16. Autor jest przedstawicielem ekofilozofii.

⁵² Konrad Waloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, 16.

⁵³ Tamże, 17, 16.

⁵⁴ Janusz Czarny, „Ekologia”, w *Leksykon Duchowości Katolickiej*, red. Marek Chmielewski (Lublin-Kraków: Wydawnictwo M, 2002), 242; cyt. za: Marek Sokołowski, *W stronę ekologii ducha* (Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2006), 13. Autor pisze w ujęciu właściwym teologii duchowości.

⁵⁵ Marek Sokołowski, *W stronę ekologii ducha*, 13.

W trzecim, szerokim znaczeniu, „ekologia jest prawdziwym poszukiwaniem równowagi w świecie stworzonym”⁵⁶.

Wskazując na istnienie przynajmniej trzech głównych desygnatów terminu „ekologia”, Medard Kehl stwierdza, że historycznie pierwsze znaczenie tego terminu pochodzi od Ernsta Haeckla i wskazuje dział biologii; drugie znaczenie jest owocem działalności Klubu Rzymskiego (1972 r.) i debaty, którą ta działalność wywołała: „Używa się go na określenie wiedzy – zarówno w naukowym, jak i popularnym jej wydaniu – o tym, że człowiek w wysokim stopniu zagraża swemu środowisku, a jednocześnie na określenie praktycznych wysiłków zmierzających do długofalowego, przyjaznego środowisku, usuwania tego zagrożenia”⁵⁷; trzecie znaczenie terminu „ekologia” funkcjonuje od lat 70. XX w. w publicystyce – ma ono charakter światopoglądowy i jest używane dla wskazania „skupionej na przyrodzie lub życiu zasadniczej postawy człowieka wobec całej rzeczywistości”⁵⁸. Jako teolog Medard Kehl odróżnia ekologię od ochrony stworzenia⁵⁹.

W pierwszym z czterech znaczeń terminu „ekologia”, przedstawionych przez Krzysztofa Łastowskiego, jest ona specjalną dziedziną biologii, w której wyróżnia się dwa podejścia: synekologię i autekologię. W synekologii badane są związki organizmów żywych z innymi organizmami i ich wspólnotami, natomiast przedmiotem badań autekologii są powiązania organizmów (w tym ich wspólnot) ze środowiskiem, w którym żyją⁶⁰. W drugim znaczeniu ekologia jako wiedza przekracza synekologię i jest pojmowana interdyscyplinarnie – obejmuje treści właściwe teorii ewolucji, fizjologii, a także fizykochemiczne opisy biotopu, przez co staje się syntezą synekologii i autekologii, za czym wydają się optować zwolennicy klasycznie rozumianej ochrony środowiska⁶¹. Krzysztof Łastowski podkreśla, że ekologia pojmowana multidyscyplinarnie jest nauką biologiczną⁶², natomiast o trzecim desygnacie ekologii stwierdza, iż jako „humanistyczne rozumienie ekologii” jest dziedziną wiedzy humanistycznej⁶³. Takie pojmowanie ekologii wynika z faktu, że człowiek ma realny wpływ na środowisko, a w związku z tym jest odpowiedzialny za procesy w nim za-

⁵⁶ „Prawdziwe poszukiwanie równowagi w świecie stworzonym wydaje się zadaniem nadrzędnym wszystkich społeczeństw. To właśnie jest szeroko rozumianą ekologią”; tamże, 18.

⁵⁷ Medard Kehl, *I widział Bóg, że to jest dobre. Teologia stworzenia*, 487. Publikacja z dziedziny teologii dogmatycznej.

⁵⁸ Tamże, 488.

⁵⁹ Tamże, 487-490.

⁶⁰ Krzysztof Łastowski, „Cztery sposoby pojmowania ekologii, czyli o przesłankach ekofilozofii”, w *Człowiek wobec świata*, red. Zbigniew Hull, Witold Tulibacki (Olsztyn: SNS AR-T w Olsztynie i PTF Oddział w Olsztynie, 1996), 93-94. Publikacja z dziedziny ekofilozofii.

⁶¹ Tamże, 96-97.

⁶² Tamże, 97.

⁶³ Tamże, 97n.

chodzące, co w perspektywie hipotezy Gai Jamesa Lovelocka implikuje odpowiedzialność człowieka za całą biosferę, w tym za siebie oraz za swoje wytwory (kulturę i cywilizację); przyjęcie humanistycznego rozumienia ekologii stanowi, według Krzysztofa Łastowskiego, realizację postulatu zamiany paradygmatu antropocentrycznego na ekocentryczny⁶⁴. Czwarte, projektowane znaczenie, to transdyscyplinarne ujęcie ekologii, które oznacza zintegrowanie elementów składających się na poprzednie rozumienia ekologii w jedną dziedzinę wiedzy⁶⁵.

W wypowiedziach Krystyny Najder-Stefaniak można wskazać pięć desygnatów terminu „ekologia”. Odwołując się do znaczenia nadanego przez E. Haeckla, stwierdza, że jest to nauka „o środowisku rozumianym jako dom żywych organizmów”, czyli nauka biologiczna zajmująca się badaniem ekosystemów⁶⁶. Oprócz tego znaczenia termin „ekologia” wskazuje na ekologię człowieka rozumianą jako „nauka o wzajemnym oddziaływaniu środowiska przyrodniczego i populacji ludzkich”⁶⁷. Ponadto termin ten służy określeniu „nauki o ochronie środowiska przyrodniczego”, która nazywa się też sozologią⁶⁸. Autorka stwierdza, że „poza tym ekologia funkcjonuje jako nazwa dla filozofii środowiskowej (ekologia płytka, głęboka, ekofilozofia, ekozofia)”⁶⁹. Termin „ekologia” oznacza również ekologię hasłową, „czyli pojęcie ideologiczne, nośne hasło przeciwstawiane różnego rodzaju zagrożeniom związanym z degradacją środowiska”⁷⁰.

Z wypowiedzi Jana Sandnera opartej na badaniach socjologicznych wynika, że zmienia się podejście do definicji ekologii⁷¹ – termin „ekologia” oznacza: 1) ochronę środowiska⁷², 2) wiedzę o niebezpieczeństwach na jakie narażony jest człowiek i jego planeta, 3) chwytliwe hasła wykorzystywane przez wielu polityków, 4) remedium na zagrożenia i choroby,

⁶⁴ Henryk Skolimowski, *Filozofia żyjąca. Ekofilozofia jako drzewo życia* (Warszawa: Pusty Obłok, 1994), cyt. za: Krzysztof Łastowski, „Cztery sposoby pojmowania ekologii, czyli o przesłankach ekofilozofii”, 98; James Lovelock, *Gaia. A New Look at Life on Earth* (Oxford: Oxford Univ. Press, 1995), 130.

⁶⁵ Krzysztof Łastowski, „Cztery sposoby pojmowania ekologii, czyli o przesłankach ekofilozofii”, 102.

⁶⁶ Krystyna Najder-Stefaniak, „Edukacja w paradygmacie ekologicznym”, w OSFT, 133. Perspektywa właściwa filozofii edukacji.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże, 134.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ „Ta ekologia traktowana jest jako remedium na wszystko i karta przetargowa w programach politycznych”; tamże.

⁷¹ „Zmieniające się podejście do definicji ekologii, powoduje dodatkowe zamieszanie pojęć”; Jan Sandner, „Postawy proekologiczne społeczeństwa polskiego”, w OSFT, 123. Perspektywa socjologiczna.

⁷² Tamże.

które zagrażają człowiekowi⁷³, 5) sposoby odżywiania się⁷⁴. Jan Sandner wspomina o istnieniu szóstego desygnatu tego terminu, które określa jako prawidłowe, ale go nie wskazuje, najwyraźniej zakładając, że jest on znany czytelnikowi⁷⁵.

Sześć wyróżniających się desygnatów terminu „ekologia” wymienia Zbigniew Wróblewski: „1) Ekologia jako nauka przyrodnicza (wąskie rozumienie, historycznie właściwe) i szerzej, jako kierunek w ramach zastanych dyscyplin naukowych, odwołujący się do języka i metod ekologii w rozumieniu węższym, np. ekolingwistyka, psychologia ekologiczna. 2) Stan środowiska przyrodniczego; zagrożenia, stopień zdegradowania, walory środowiska. 3) To, co w ludzkiej działalności harmonizuje z naturą, jest przyjazne naturze, zgodne z naturą, np. ekologiczna żywność, ekoturystyka, rolnictwo ekologiczne, sztuka ekologiczna. 4) Teorie i praktyka ochrony środowiska, m. in. to, czym zajmuje się sozologia, sozotechnika, inżynieria środowiskowa i programy ochrony środowiska, np. Agenda 21. 5) Światopogląd, ideologie ruchów ekologicznych zaangażowanych w ochronę środowiska. (...) 6) Filozofia ekologiczna”⁷⁶. Autor zaznacza, że pierwszy desygnat (ekologia pojmowana jako nauka przyrodnicza) może być rozumiany wąsko i szerzej, co w typologii znaczeń podanych przez Zbigniewa Świerczka odpowiada dwom różnym desygnatom i zwiększa liczbę wyróżnionych przez Zbigniewa Wróblewskiego znaczeń do siedmiu.

Siedem znaczeń terminu „ekologia” wymieniają biolodzy Józef Banaszak i Henryk Wiśniewski – za „podstawowe rozumienie słowa »ekologia«, do którego nawiązują wszystkie inne”, uznają „naukę o związkach między organizmami lub grupami organizmów a środowiskiem albo (...) naukę o współzależnościach pomiędzy żywymi organizmami a ich środowiskiem. (...) Odum (1982) określa ekologię jako naukę o strukturze i funkcjonowaniu przyrody. Jeszcze zwięźlejsz można nazwać ekologię nauką o gospodarce przyrody. (...) Ekologia jest właśnie tą nauką – która badając zależności pomiędzy światem nieożywionym a żywymi organizmami, jak też między nimi samymi – daje przyrodnicze podstawy do ochrony i kształtowania środowiska”⁷⁷.

Od podstawowej definicji ekologii Józef Banaszak i Henryk Wiśniewski odróżniają inny jej desygnat, jakim jest środowisko przyrodnicze czło-

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże, 124.

⁷⁵ Tamże, 129.

⁷⁶ Zbigniew Wróblewski, „Uwagi o rodzinie znaczeń pojęcia »ekologia«”, *Państwo i Społeczeństwo* 4, nr 2 (2004): 154-155. Autor szczegółowo omawia kolejne desygnaty; tamże, 155-159. Podejście filozoficzne.

⁷⁷ Józef Banaszak, Henryk Wiśniewski, *Podstawy ekologii* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006), 15-16; Eugène P. Odum, *Podstawy ekologii*, wyd. 3 (Warszawa: PWRiL, 1982), 18b. Ujęcie z perspektywy ekologii jako nauki biologicznej.

wieka (ewentualnie: naukę o środowisku przyrodniczym człowieka) oraz sozologię⁷⁸. Cytowani biolodzy wskazują na istnienie innych desygnatów terminu „ekologia” w języku potocznym: „...to, co jest zgodne z naturą, zdrowe i bezpieczne tak dla człowieka jak i przyrody”⁷⁹. a także „sposób i styl myślenia oraz działania”⁸⁰, zagrożenia środowiskowe, ruch społeczny na rzecz ochrony przyrody⁸¹.

W szczegółowym opracowaniu Stanisława Zięby można wyróżnić dwie grupy desygnatów terminu „ekologia”. Do pierwszej grupy należą nauki, natomiast do drugiej zjawiska, które nie spełniają kryteriów przynależności do pierwszej grupy desygnatów, w tym zjawiska o nieokreślonym statusie epistemologiczno-metodologicznym. Główną trudnością, jaka pojawia się przy próbie wskazania desygnatów terminu „ekologia”, należących do pierwszej grupy, jest fakt, że nauka ta rozwijała się od swojego początku i zmienia się nadal⁸². Wprawdzie pierwsze określenie ekologii podano w 1870 r., ale zdaniem Stanisława Zięby, stała się ona w pełni nauką dopiero w drugiej połowie XX w., jako dyscyplina panująca w biologii⁸³. Od momentu powstania nauka ta natrafiała na sprzeciw, którego przyczyny są do dzisiaj aktualne (trudność ustalenia przedmiotu badań i wytyczenia jej granic)⁸⁴. Druga trudność wynika z tego, że status ekologii zależy od przyjmowanej definicji nauki, która ulega zmianom⁸⁵. Wydaje się, że przy uwzględnieniu obu trudności, wolno uznać, iż desygnatami terminu „ekologia”, należącymi do pierwszej grupy, w pracy Stanisława Zięby, są następujące nauki (uznawane za opcje uprawiania ekologii jako nauki w XX wieku): ekologia jako „nauka biologiczna”⁸⁶, ekologia jako „Supernaka” albo

⁷⁸ Józef Banaszak, Henryk Wiśniewski, *Podstawy ekologii*, 15.

⁷⁹ Tamże, 16.

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ Tamże, 17.

⁸² Ekologia jako nauka „ciągle jest w fazie powstawania, definiuje i poszerza swój poznawczo-metodologiczny status w relacji do innych nauk”; Stanisław Zięba, *Perspektywy ekologii człowieka* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008), 15. Ujęcie z perspektywy filozofii nauki.

⁸³ Ernst Haeckel w odczycie w Jenie stwierdził: „Przez ekologię rozumie się korpus wiedzy dotyczącej ekonomii natury – studium wszystkich relacji zwierząt do ich środowiska nieorganicznego i organicznego: zawarte relacje przyjacielskie i wrogie między tymi zwierzętami i roślinami, z którymi one wchodzą wprost lub nie wprost w kontakt – jednym słowem, ekologia jest studium tych interrelacji kompleksowych, co do których Darwin odnosił się przez wyrażenie »walki o istnienie«”; Ernst Haeckel, „Über Entwicklungsgang und Aufgabe der Zoologie”, *Jenaische Zeitschrift für Naturwissenschaft*, nr 18 (1870): 353-370; cyt. za: Stanisław Zięba, *Perspektywy ekologii człowieka* 76.

⁸⁴ Stanisław Zięba, *Perspektywy ekologii człowieka*, 29-30, 53.

⁸⁵ Tamże, 51.

⁸⁶ „Z biegiem czasu ekologia stała się nauką biologiczną, przedmiotem przyrodników, którzy uczynili ją nauką biocentryczną, sprowadzając jej pole badawcze do relacji gatunki – środowisko. Interesuje się ona strumieniem materii i strumieniem energii krążącymi między

jako „synteza wiedzy innych nauk”⁸⁷, badanie organizmów ze względu na przepływ energii, określanie modelu dystrybucji oraz zasobów i dynamiki istot żywych a także wskazywanie przyczyn tego rozkładu, badanie ekosystemów pojmowanych jako biologiczne systemy funkcjonujące kompleksowo⁸⁸, ekologia jako „ekonomia natury” (w tym ujęciu ekologia pozostaje nauką chociaż nie jest już działem biologii)⁸⁹. Stanisław Zięba określa ekologię również za pomocą terminów o znaczeniu podobnym do tego, jakie ma termin „nauka” (studium⁹⁰, zrozumienie⁹¹) oraz wskazuje ekologię przez określenie przedmiotu jej zainteresowań: „We współczesnym języku podkreśla się, że ekologia zajmuje się analizą sieci zależności przyczynowo-skutkowych obejmujących sąsiednie poziomy organizacji organizmów i sił działających w obrębie sieci powiązań przyczynowych”⁹². Do pierwszej grupy desygnatów należą też dwa inne podejścia: ekologia aplikacyjna pojmowana jako „przejsięcie od poznania naturalistycznego systemów przyrody do sposobów zarządzania przyrodą, przy uwzględnieniu składników socjoekonomicznych”⁹³, z którą wiele wspólnego ma ekologia jako nauka interwencyjna⁹⁴.

osobnikami i ich środowiskiem. Studiuje ona łańcuch troficzny pokarmowy, cykle biogeochemiczne, cykle węgla, tlenu, azotu, fosforu i cykle wody”; tamże, 71.

⁸⁷ Tamże, 32.

⁸⁸ Tamże, 68, 70.

⁸⁹ Tamże, 74, oraz: „Ekonomia natury nie może być rozważana jako dział biologii. Aby zrozumieć ekonomię natury, należy studiować organizmy wzięte w ich integracji, w ich relacjach ze środowiskiem. Odkrycie ekonomii natury oznacza wejście w powiązania w przyrodzie, poznanie jej wewnętrznych mechanizmów. Wiedza taka nie może być osiągnięta przez poznanie jednego zjawiska lub grupy zjawisk, nawet jeśli odkryje się w nich jakieś uporządkowanie: może ją dać dopiero znalezienie powiązania i odniesienia do wspólnych źródeł całej pełni faktów doświadczenia”; Niles Eldredge, *Życie na krawędzi. Rozwój cywilizacji i zagłada gatunków* (Warszawa: Prószyński i S-ka, 2003), 52-53, cyt. za: Stanisław Zięba, *Perspektywy ekologii człowieka*, 80-81.

⁹⁰ „Zadaniem ekologii jest studium struktury i funkcjonowania biosfery, poszukiwanie schematów organizacji wspólnot, czyli studium systemów naturalnych pod kątem poznania schematu organizacji”; Stanisław Zięba, *Perspektywy ekologii człowieka*, 72; „Ekologia była dla Warminga studium relacji kompleksowych i różnorodnych między roślinami i zwierzętami, które kształtują różne wspólnoty”; tamże, 31.

⁹¹ „W najszerzym znaczeniu tego słowa ekologia obejmuje wzajemne oddziaływania między mikroorganizmami, roślinami, zwierzętami i ludźmi. Ekologia dąży do zrozumienia życia, jakie prowadzą rośliny, zwierzęta i ludzie, zrozumienia nie na sposób genetyki czy fizjologii, ale w jakim sensie danemu organizmowi jest do życia potrzebny drugi organizm i odpowiednie warunki środowiska (studujemy środowisko w nim samym, jego zasoby, szczególnie te, które potrzebują rośliny, zwierzęta i ludzie)”; tamże, 50.

⁹² Johannes E. Warming, *Zbiorowiska roślinne. Zarys ekologicznej geografii roślin* (Warszawa 1900); Johannes E. Warming, *Lehrbuch der ökologischen Pflanzengeographie. Eine Einführung in die Kenntnis der Pflanzenvereine* (Berlin 1896); Johannes E. Warming, *Oecology of Plants* (Oxford 1909), cyt. za: Stanisław Zięba, *Perspektywy ekologii człowieka*, 31.

⁹³ Stanisław Zięba, *Perspektywy ekologii człowieka*, 18.

⁹⁴ „Ekologia uzyskała status nauki interwencyjnej – dotyczy to ram życia, ochrony ekosystemów, w których żyje człowiek. Analiza tych układów i stanów jest skomplikowana i wymaga po-

Stanisław Zięba zauważa, że „od niedawna słowo »ekologia« przyjmuje konotacje pośrednie, odnoszące się do wymiaru społecznego, etycznego, ekonomicznego i politycznego człowieka. Ekologia ukierunkowana jest na medycynę, psychologię, urbanistykę, prawo”⁹⁵. Ta grupa desygnatów terminu „ekologia”, według Stanisława Zięby, „staje się polem walki o wizję świata i wizję człowieka” – należą tu „różnego rodzaju przedsięwzięcia intelektualne na pograniczu ekologii – nieekologii”⁹⁶.

Na dziewięć desygnatów terminu „ekologia” wskazuje Stanisław Jaromi. Franciszkański filozof odróżnia stosowanie terminu „ekologia” w znaczeniu przyrodniczym (wąskim) od rozumienia charakterystycznego dla nauk humanistycznych (szerokiego), które obejmuje nauki społeczne, publicystykę i życie potoczne⁹⁷. Przyrodnicze rozumienie ekologii Stanisław Jaromi przedstawia na przykładzie trzech określeń: historycznie pierwszej i bardzo szerokiej definicji Ernsta Haeckla, definicji Eugene P. Oduma i Charlesa J. Krebsa. Dla Ernsta Haeckla ekologia to nauka „o stosunkach organizmów ze światem zewnętrznym”⁹⁸. Eugene P. Odum przez ekologię rozumie „naukę o strukturze i funkcjonowaniu przyrody”⁹⁹. Według trzeciej definicji, podanej przez Charlesa J. Krebsa, ekologia jest nauką „o zależnościach decydujących o liczebności i rozmieszczeniu organizmów”, co oznacza, że posługuje się ona narzędziami matematycznymi¹⁰⁰.

W humanistycznym, czyli szerokim rozumieniu, Stanisław Jaromi wymienia cztery znaczenia terminu „ekologia”. Pierwszym desygnatem jest „stan przyrody i środowiska ludzkiego życia; związane z tym zagrożenia czy wartości korzystne dla człowieka” w odróżnieniu od drugiego znaczenia, którym jest sozologia (zgodnie z definicją podaną przez Walerego Goetla) jako teoria oraz praktyka¹⁰¹. Trzeci sposób humanistycznego rozumienia to przymiotnikowe zastosowanie terminu „ekologia” w znaczeniu pozytywnie wartościującym – „ekologiczny” jako nieniszczący przyrody, sprzyjający życiu¹⁰².

Czwartym spośród humanistycznych ujęć ekologii jest „światopogląd i ideologia ruchów społecznych zaangażowanych w ochronę przyrody i śro-

znania wielu faktów naturalnych, praw, kompleksu, w którym rozwija się przyroda, a w niej człowiek”; tamże, 83.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ Tamże, 51.

⁹⁷ Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 17.

⁹⁸ Ernst Haeckel, *Generelle Morphologie der Organismen* (Berlin 1866), 8; cyt. za: Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 18.

⁹⁹ Eugène P. Odum, *Podstawy ekologii*, 18; cyt. za: Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 18.

¹⁰⁰ Charles J. Krebs, *Ekologia. Eksperymentalna analiza rozmieszczenia i liczebności* (Warszawa 1996), 3; cyt. za: Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 19.

¹⁰¹ Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 20.

¹⁰² Tamże.

dowiska¹⁰³. Obejmuje ono trzy desygnaty, które określa się też terminem „ekologizm. W tym rozumieniu termin „ekologia” bywa używany w celu wskazania „doktryny filozoficznej, która nakazuje w poznawaniu rzeczywistości, w rozumieniu zjawisk zachodzących w przyrodzie i społeczeństwie, w naszych zachowaniach i działaniach uwzględniać tzw. moment ekologiczny, wyrażający relację pomiędzy człowiekiem a środowiskiem”¹⁰⁴.

Drugim desygnatem, który ma charakter ekologizmu, są „zwerbalizowane przekonania potocznej świadomości podmiotu zbiorowego”, przy czym Stanisław Jaromi zauważa związany z nimi „silny komponent emocji, oczekiwań i życzeń dążących do zmiany całego dotychczasowego modelu życia w celu ratowania zagrożonej przyrody”¹⁰⁵. Trzecim desygnatem wśród ekologizmów jest „kierunek wyjaśniający procesy zachodzące w psychice i osobowości oraz różnice indywidualne między ludźmi za pomocą pojęć z zakresu środowiska abiotycznego, biotycznego i społecznego”¹⁰⁶. Ten ostatni desygnat Stanisław Jaromi uznaje za „przykład szerokiego rozumienia ekologii, jako nauki wykorzystującej pojęcia i metody ekologii przyrodniczej”¹⁰⁷.

3. Prawidłowości i tendencje dostrzeżone w polisemicznym użyciu terminu „ekologia”

Badane stwierdzenia były formułowane z różnych perspektyw: politologii, etyki, teologii duchowości, szkółkarstwa, bioetyki, ekoteologii, ekofilozofii, teologii dogmatycznej, filozofii edukacji, socjologii, filozofii. Wypowiedzi te potwierdzają istnienie wieloznaczności terminu „ekologia”. Dostrzeganie polisemii z tak różnych perspektyw świadczy o tym, że świadomość i wrażliwość ekologiczna nie są już zjawiskami wyizolowanymi, ale że obejmują, oprócz treści dotyczących przyrody, liczne obszary szeroko rozumianej kultury.

Różnice między stanowiskami dotyczą m.in. liczby wskazywanych desygnatów i treściowej ich zawartości. W badanych źródłach autorzy wskazują od dwóch do dziewięciu desygnatów¹⁰⁸. Najwięcej desygnatów

¹⁰³ Tamże.

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ Tamże, 21.

¹⁰⁶ Zdzisław Chlewiński, „Ekologizm”, w *Encyklopedia katolicka*, t. 4 (Lublin 1983), 794n.; cyt. za: Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 21.

¹⁰⁷ Stanisław Jaromi, *Ecologia humana*, 21.

¹⁰⁸ Po dwa desygnaty wyróżnia trzech autorów (Halina Lisicka, Anita Ganowicz-Bączyk, Jerzy W. Gogola), po trzy desygnaty wyróżnia sześciu autorów (Oleg Budzyński, Wojciech Bołoz, Zbigniew Świerczek, Konrad Waloszczyk, Marek Sokółowski, Medard Kehl), cztery desygnaty wskazuje jeden autor (Krzysztof Łastowski), pięć desygnatów wymienia jeden autor (Krzysztof Najder-Stefaniak), po sześć desygnatów wymienia dwóch autorów (Jan Sandner

terminu „ekologia” podaje Stanisław Jaromi (2004 r., 9), a następnie Stanisław Zięba (2008 r., 8), Józef Banaszak i Henryk Wiśniewski (2006 r., 7) oraz Zbigniew Wróblewski (2004 r., 7), Jan Sandner (1999 r., 6). Niektórzy autorzy zauważają pojawianie się nowych znaczeń terminu „ekologia”¹⁰⁹. Chociaż ten wycinkowy zestaw wybranych źródeł nie daje podstaw do orzekania o prawidłowościach charakteryzujących świadomość ekologiczną całej społeczności, posługującej się terminem „ekologia” w języku polskim w latach 1990-2010, to jednak wolno odnotować, że w chronologicznym ujęciu liczby desygnatów w badanej próbie nie stwierdzono wyraźnej tendencji jej wzrostu.

W większości analizowanych wypowiedzi przynajmniej jednym desygnatem terminu „ekologia” jest nauka. Formułowanie definicji nauki, określanej omawianym wyrazem, z perspektywy różnych dyscyplin i ich specjalizacji, jest jednym z czynników przyczyniających się do wzrostu polisemii tego terminu¹¹⁰. W prawie wszystkich badanych źródłach, świadczących o istnieniu polisemii (z wyjątkiem wypowiedzi Jana Sandnera), jeden z pozytywnie wskazanych desygnatów zgodny jest z historycznie pierwszym znaczeniem terminu „ekologia”¹¹¹. Wśród badanych wypowiedzi dostrzeżono podobieństwo desygnatu tego terminu, postulowanego przez autorów bardziej związanych z biologią (Józef Banaszak, Henryk Wiśniewski, Oleg Budzyński). Sygnalizowana zbieżność jest szczególnie wyraźna w zestawieniu ze źródłami, w których nie występuje zjawisko polisemii terminu „ekologia”, np. we włoskim *Nowym Słowniku Teologii Moralnej* pod hasłem „Ekologia” czytelnik jest odsyłany do artykułu *Naukowe podsta-*

oraz Zbigniew Wróblewski), siedem desygnatów wymieniają dwaj autorzy (Józef Banaszak i Henryk Wiśniewski), osiem desygnatów wskazuje jeden autor (Stanisław Zięba), dziewięć desygnatów wskazuje Stanisław Jaromi.

¹⁰⁹ Oleg Budzyński, „Ekologia i gospodarka w perspektywie przeszłości”, 133 przyp. 1; Jan Sandner, „Postawy proekologiczne społeczeństwa polskiego”, 124; Zbigniew Wróblewski, „Uwagi o rodzinie znaczeń pojęcia »ekologia«”, 153; Medard Kehl, *I widział Bóg, że to jest dobre. Teologia stworzenia*, 487.

¹¹⁰ W celu uproszczenia pominięto tu naukowe określenia tego, co nie jest uważane za naukę, a wybrano jedynie wypowiedzi tych autorów, którzy podają przynajmniej jeden desygnat terminu ekologia oznaczający naukę; stwierdzenie istnienia polisemii w danym źródle jest tu wyabstrahowane od postawy jej autora wobec tego zjawiska, Krzysztof Łastowski (perspektywa filozofii nauki, cztery desygnaty), przyp. 60-65; Krystyna Najder-Stefaniak (perspektywa filozofii edukacji, trzy desygnaty), przyp. 66-70; Zbigniew Wróblewski (perspektywa filozoficzna, dwa desygnaty), przyp. 76 (nr 1); Józef Banaszak, Henryk Wiśniewski (perspektywa biologii, dwa desygnaty), przyp. 77, 78; Medard Kehl (perspektywa teologiczna, dwa desygnaty), przyp. 57; Stanisław Zięba (perspektywa filozoficzna, siedem desygnatów), przyp. 86-89; Stanisław Jaromi (perspektywa filozoficzna, pięć desygnatów), przyp. 98-101, 107. Józef Banaszak i Henryk Wiśniewski zauważają „niejednoznaczność rozumienia przez niebiologa terminów zaczynających się od »eko«”; tamże, 19.

¹¹¹ Np. Medard Kehl, *I widział Bóg, że to jest dobre. Teologia stworzenia*, 487; przyp. 76, nr 1; Zbigniew Wróblewski, „Uwagi o rodzinie znaczeń pojęcia »ekologia«”, 154.

wy dla etyki środowiska¹¹². Antonio Moroni stwierdza w nim, że „ekologia jest dyscypliną naukową, która bada procesy funkcjonujące w środowisku, rozpatrując je w przestrzeni i czasie oraz w warunkach normalnych i zmienionych”¹¹³. Ekologia jest tu odróżniona od etyki środowiskowej – Antonio Moroni kończy omówienie idei proponowanych przez nową etykę środowiskową następującym podsumowaniem: „...rozwinęta etyka środowiskowa powinna uwzględniać dwa fakty jako fundament właściwszej relacji między społecznością ludzką a jej kontekstem środowiskowym: wiedzę wypracowaną przez badania naukowe – zwłaszcza ekologię – o funkcjonowaniu przyrody; rzeczywistość biologiczną i kulturową człowieka, jego przynależność do przyrody i jego wyłanianie się z niej poprzez świadome i odpowiedzialne zarządzanie sobą i swoim środowiskiem”¹¹⁴. W ujęciu Antonio Moroniego ekologia pozostaje więc nauką biologiczną (opisową), a nie normatywną – ekologia, jako nauka biologiczna, nie formułuje zdań powinnościowych (zawierających np. następujące funkctory: „należy”, „trzeba”, „musi”, „powinno się”, „nie wolno”). Do powyższego określenia ekologii zbliżona jest definicja, którą przedstawił Józef M. Dołęga: „Ekologia – nauka biologiczna badająca wzajemne stosunki między organizmami a otaczającym je środowiskiem”¹¹⁵. Z określeniami ekologii podanymi przez Józefa M. Dołęgę i Antonio Moroniego zgodne są opinie biologów, którzy bronią pierwotnego znaczenia tego terminu – Józef Banaszak i Henryk Wiśniewski, podobnie jak Antonio Moroni, uznają, że „ekologia jest właśnie tą nauką, która badając zależności pomiędzy światem nieożywionym a żywymi organizmami, jak też między nimi samymi – daje przyrodnicze podstawy do ochrony i kształtowania środowiska”¹¹⁶. Chociaż zastosowana metoda silnie zredukowała wizję ekologii przedstawianą przez poszczególnych autorów, ujawniła ona jednak polisemiczny charakter terminu „ekologia”. Dla zbadanych tekstów większości autorów charakterystyczne są dwa desygnaty tego terminu: a) nauka o zależnościach między organizmami i ich środowiskiem; b) nauka o ochronie środowiska. Stwierdzono obecność drugiego z wyróżnionych desygnatów w wypowiedzi Jana Pawła II (ekologia jako sozologia), natomiast przyjęta metoda nie pozwoliła jednoznacznie

¹¹² „ECOLOGIA → Fondamenti scientifici per un'etica dell'ambiente”; Antoni Moroni, „Ecologia”, w *Nuovo Dizionario di Teologia Morale*, red. Francesco Compagnoni, Giannino Piana, Salvatore Privitera, wyd. 3 (Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1994), 255; tamże, XII, 439-459.

¹¹³ „...l'ecologia, la disciplina scientifica che studia i processi del funzionamento dell'ambiente visti nello spazio e nel tempo e nella dimensione normale e alterata”; tamże, 450b.

¹¹⁴ Tamże, 456a.

¹¹⁵ Józef M. Dołęga, *Człowiek w zagrożonym środowisku. Z podstawowych zagadnień sozologii* (Warszawa: Wydawnictwo ATK, 1993), 181. W tej pracy nie występuje polisemia terminu „ekologia”.

¹¹⁶ Józef Banaszak, Henryk Wiśniewski, *Podstawy ekologii*, 16.

wskazać obecności desygnatu pierwszego (występuje on jako domyślny). Wobec niewystępowania definicji realnych ekologii w nauczaniu papieża Franciszka można stwierdzić, na podstawie określeń o charakterze definicji nominalnych, polisemię terminu „ekologia” – w zależności od miejsca może on wskazywać desygnaty bliskie któremuś z wyżej uznanych za podstawowe (a, b). Sposób posługiwania się terminem „ekologia” przez Jana Pawła II i Franciszka nie pozwala zaliczyć ich do „purystów językowych” w sensie podanym przez Wróblewskiego¹¹⁷. Wolno przypuszczać, że przedstawione w debacie racje przeciw polisemicznemu użyciu terminu „ekologia” mogą mieć wpływ na niektórych odbiorców kontestujących nauczanie ekologiczne Magisterium Kościoła. Aby świadomość ekologiczna mogła godziwie oddziaływać na rzeczywistość, trzeba dbać o jej formowanie, tak aby nie opierała się na zafalszowaniach¹¹⁸. Służy temu demaskowanie ideologii, które mogą deformować tę świadomość. Wskazane więc będzie zbadanie związku między przyjmowanym stanowiskiem wobec istniejącej polisemii, a postawą wobec nauki ekologicznej Kościoła.

Bibliografia:

- Franciscus. „Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*” (24 XI 2013). *AAS* 105 (2013): 1019-1137.
- Franciszek. *Encyklika „Laudato si’” w trosce o wspólny dom*. Kraków: Wydawnictwo M, 2015.
- Giovanni Paolo II. „Omelia, Kaunas, Campo »Santaka«” (Lituania, 6 IX 1993). http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1993/documents/hf_jp-ii_hom_19930906_kaunas.html.
- Giovanni Paolo II. „Discorso di Giovanni Paolo II ai partecipanti al III »Meeting Per L’amicizia Tra I Popoli«” (Rimini, 29 VIII 1982). http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1982/august/documents/hf_jp-ii_spe_19820829_meeting-amicizia.html.
- Giovanni Paolo II. „Discorso al mondo accademico e agli intellettuali, Cappella dell’Università di Vilnius” (5 IX 1993). http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1993/september/documents/hf_jp-ii_spe_19930905_universita-vilnius.html.

¹¹⁷ Zbigniew Wróblewski, „Uwagi o rodzinie znaczeń pojęcia »ekologia«”, 161.

¹¹⁸ „...nazwa „ekologia” jest po prostu wyrażeniem modnym”; tamże, 153.

- Giovanni Paolo II. Udienza Generale (2 IV 1986). http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/audiences/1986/documents/hf_jp-ii_aud_19860402.html.
- Ioannes Paulus II. „Encyklika *Sollicitudo rei socialis*” (30 XII 1987). *AAS* 80 (1988): 513-586.
- Ioannes Paulus II. „Encyklika *Centesimus annus*” (1 V 1991). *AAS* 83 (1991): 793-867.
- Ioannes Paulus II. „Encyklika *Evangelium vitae*” (25 III 1995). *AAS* 87 (1995): 401-522.
- Ioannes Paulus II. „Encyklika *Fides et ratio*” (14 IX 1998). *AAS* 91 (1999): 5-88.
- Ioannes Paulus II. „Posynodalna adhortacja apostolska *Christifideles laici*” (30 XII 1988). *AAS* 81 (1989): 393-521.
- Ioannes Paulus II. „List apostolski *Inter sanctos*” (29 XI 1979). *AAS* 71(1979): 1509-1510.
- Ioannes Paulus II. „List apostolski *Radiabat velut*” (15 VIII 1982). *AAS* 75 (1983): 107-118.
- Ioannes Paulus II. „Allocutio ad sodales Societatis Europaeae Physices” (30 III 1979). *AAS* 71(1979): 591-596.
- Ioannes Paulus II. „Allocutio Genavae, CERN” (15 VI 1982). *AAS* 74 (1982): 1006-1012.
- Ioannes Paulus II. „Allocutio ad eos qui undeseptuagesimo coetui consociationis popularium legibus ferendis legatorum ex multis Nationibus Romae habito interfuere coram admissos” (18 IX 1982). *AAS* 74 (1982): 1162-1167.
- Ioannes Paulus II. „Allocutio Nairobi, ad Organismos ab omnibus nationibus ibi extantes habita” (18 VIII 1985). *AAS* 78 (1986): 89-95.
- Ioannes Paulus II. „Allocutio in Valle videnda, intra fines Bellunensis dioecesis habita, occasione oblata commemorationis S. Ioannis Gualberti” (12 VII 1987). *AAS* 80 (1988): 46-51.
- Ioannes Paulus II. „Allocutio L expleto anno a Pontificia Academia Scientiarum condita” (28 X 1986). *AAS* 79 (1987): 871-881.
- Ioannes Paulus II. „Allocutio Denverii, ad iuventam ex omnibus nationibus in nocturnis vigiliis congregatam habita. Secunda vigilia” (14 VIII 1993). *AAS* 86 (1994): 418-423.
- Ioannes Paulus II. „Allocutio ad eos qui plenario coetui Pontificiae Academiae Scientiarum interfuerunt” (28 X 1994). *AAS* 87(1995): 627-632.
- Ioannes Paulus II. „Nuntius scripto datus *La paix avec Dieu Créateur – la paix avec toute la création*” (8 XII 1989). *AAS* 82 (1990): 147-156.
- Jan Paweł II. „Encyklika *Sollicitudo rei socialis*” (30 XII 1987). http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30121987_sollicitudo-rei-socialis.html.

- Jan Paweł II. „Encyklika *Centesimus annus*” (1 V 1991). http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html.
- Jan Paweł II. „Encyklika *Evangelium vitae*” (25 III 1995). http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html.
- Jan Paweł II. „Encyklika *Fides et ratio*” (14 IX 1998). http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091998_fides-et-ratio.html.
- Jan Paweł II. „Posynodalna adhortacja apostolska *Christifideles laici*” (30 XII 1988). W Jan Paweł II, *Dziela zebrane*. T. II: *Adhortacje*, redakcja Paweł Ptasznik i in., 219-294. Kraków: Wydawnictwo M, 2006.
- Jan Paweł II. *List Apostolski „Inter Sanctos” ogłaszający św. Franciszka z Asyżu patronem ekologów*. Rzym, 29 XI 1979. Tłumaczenie Cecylian Niezgoda. W Zbigniew Świerczek, *Ekologia-Kościół i św. Franciszek*, 171-172. Kraków: Wyższe Seminarium Duchowne OO. Franciszkanów w Krakowie, 1990.
- Jan Paweł II. „List na zakończenie jubileuszu osiemsetlecia urodzin św. Franciszka”. *Studia franciszkańskie* 1(1984): 32-42.
- Jan Paweł II. „Homilia do leśników w Val Visdende w Dolomitach” (12 VII 1987). *Osservatore Romano*, nr 8 (1987): 14-15.
- Jan Paweł II. „Homilia podczas Mszy św. dla wiernych archidiecezji. *Moc Prawdy Chrystusa odnawia oblicze ziemi*”. Kowno, 6 IX 1993. W Jan Paweł II, *Dziela zebrane*. T. XI: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, cz. 3, redakcja Paweł Ptasznik i in., 636-638. Kraków: Wydawnictwo M, 2008.
- Jan Paweł II. „Homilia podczas liturgii słowa”. Zamość, 12 VI 1999 [opisana jako: Sandomierz 12 VI 1999]. W Jan Paweł II, *Dziela zebrane*. T. IX: *Polska*, cz. 1, redakcja Paweł Ptasznik i in., 837-840. Kraków: Wydawnictwo M, 2009.
- Jan Paweł II. „Przemówienie do Europejskiego Towarzystwa Fizycznego” (31 III 1979). W Jan Paweł II, *Nauczanie Papieskie*. T. II/1: 1979 (*styczeń-czerwiec*), redakcja Eugeniusz Weron, Antoni Jarocho, 309-313. Poznań: Pallottinum, 1990.
- Jan Paweł II. „Przemówienie w Europejskim Centrum Badań Naukowych” (15 VI 1982). W: Jan Paweł II. *Nauczanie Papieskie*. T. V/2: 1982 (*czerwiec-grudzień*), redakcja Eugeniusz Weron, Antoni Jarocho, 95-98. Poznań: Pallottinum, 1996.
- Jan Paweł II. „Przemówienie do uczestników sesji plenarnej Papieskiej Akademii Nauk” (28 X 1994). *Osservatore Romano* nr 2(1995): 43-45.

- Jan Paweł II. „Przemówienie do uczestników Mityngu Przyjaźni Między Narodami” (29 VIII 1982). W Jan Paweł II. *Nauczanie Papieskie*. T. V/2: 1982 (czerwiec-grudzień), redakcja Eugeniusz Weron, Antoni Jarocho, 316-319. Poznań: Pallottinum, 1996.
- Jan Paweł II. „Przemówienie do uczestników 69. Konferencji Unii Międzyparlamentarnej” (18 IX 1982). W Jan Paweł II. *Nauczanie Papieskie*. T. V/2: 1982 (czerwiec-grudzień), redakcja Eugeniusz Weron, Antoni Jarocho, 389-393. Poznań: Pallottinum, 1996.
- Jan Paweł II. „Przemówienie w ośrodku ONZ ds. ochrony środowiska (UNEP) oraz osiedli ludzkich (INCHS)” (18 VIII 1985). *Osservatore Romano*, nr 71(1985): 12-13 (nr nadzwyczajny).
- Jan Paweł II. „Przemówienie do Papieskiej Akademii Nauk (28 X 1986). Mądrość i etyka – granice nauki”. W Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*. T. XIV: *Homilie i przemówienia okolicznościowe*, redakcja Paweł Ptasznik i in., 515-521. Kraków: Wydawnictwo M, 2009.
- Jan Paweł II. „Przemówienie podczas czuwania modlitewnego w Cherry Creek State Park. *Chrystus nadzieją, która nie zawodzi*” (14 VIII 1993). W Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*. T. XII: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Ameryka Północna i Południowa*, redakcja Paweł Ptasznik i in., 111-118. Kraków: Wydawnictwo M, 2009.
- Jan Paweł II. „Przemówienie podczas spotkania z przedstawicielami świata kultury i nauki na Uniwersytecie Wileńskim. *Nowe Przymierze między Kościołem a kulturą*” (5 IX 1993). W Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*. T. XI: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, cz. 3, redakcja Paweł Ptasznik i in., 627-631. Kraków: Wydawnictwo M, 2008.
- Jan Paweł II. „Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 1990 *Pokój z Bogiem Stwórcą – pokój z całym stworzeniem*” (8 XII 1989). W Zbigniew Świerczek, *Ekologia – Kościół i św. Franciszek*, 184-197. Kraków: Wyższe Seminarium Duchowne OO. Franciszkanów w Krakowie, 1990.
- Jan Paweł II. „Katecheza *Stworzenie a słuszna autonomia rzeczy stworzonych*” (2 IV 1986). W Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*. T. VI: *Katechezy*, cz. 1, redakcja Paweł Ptasznik i in., 617-619. Kraków: Wydawnictwo M, 2007.

* * *

Banaszak Józef, Wiśniewski Henryk. *Podstawy ekologii*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006.

Blackburn Simon. *Oksfordzki słownik filozoficzny*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1997.

- Bołoz Wojciech. *Kościół i ekologia. W obronie człowieka i środowiska naturalnego*. Kraków: Wydawnictwo Homo Dei, 2010.
- Budzyński Oleg. „Ekologia i gospodarka w perspektywie przeszłości”. W *Ekonomia. Ekologia. Etyka (materiały konferencyjne)*, redakcja Włodzimierz Tyburski, 133-142. Toruń: Instytut Filozofii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polski Klub Ekologiczny Oddział Pomorsko-Kujawski, 1996.
- Chlewiński Zdzisław. „Ekologizm”. W *Encyklopedia katolicka*. T. 4, redakcja Romuald Łukaszyk i in. (Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1983), 794-795.
- Cieśliński Cezary. „Definicja realna”. W Simon Blackburn, *Oksfordzki słownik filozoficzny*, 78b. Warszawa: Książka i Wiedza, 1997.
- Compagnoni Francesco, Piana Giannino, Privitera Salvatore, redakcja, *Nuovo Dizionario di Teologia Morale*. Wyd. 3. Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1994.
- Czarny Janusz. „Ekologia”. W *Leksykon Duchowości Katolickiej*, redakcja Marek Chmielewski, 242-243. Lublin-Kraków: Wydawnictwo M, 2002.
- Czelakowska Anna. „Polisemia regularna: między semantyką a kontekstem”, *LingVaria* 9, nr 1 (2014): 45-58.
- Czernecka-Rej Bożena. „Wieloznaczność”. W *Powszechna Encyklopedia Filozofii*. T. 9: *Se-Ż*, redakcja Andrzej Maryniarczyk, 752b-754b. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2008.
- Dołęga Józef M. *Człowiek w zagrożonym środowisku. Z podstawowych zagadnień zoologii*. Warszawa: Wydawnictwo ATK, 1993.
- Dołęga Józef M., Czartoszewski Jacek W., redakcja, *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*. Warszawa: Wydawnictwo ATK, 1999.
- Dudała Rafał. „Polisemiczny charakter zjawiska laickości i przykłady jego zastosowania we współczesnym dyskursie publicznym”. *Logos i Ethos* 50, nr 2 (2019): 107-125.
- Eldredge Niles. *Życie na krawędzi. Rozwój cywilizacji i zagłada gatunków*. Warszawa: Prószyński i S-ka., 2003.
- Gajewska Magdalena, Pawliszak Piotr, redakcja, *Polisemia krzyża w praktykach społeczeństwa polskiego*. Miscellanea Anthropologica et Sociologica 13. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012.
- Ganowicz-Bączyk Anita. *Spór o etykę środowiskową*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2009.
- Gogola Jerzy W. „Słowo wstępne”. W Marek Sokołowski, *W stronę ekologii ducha*, 7-9. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2006.
- Gomola Aleksander. „Niejednoznaczna Biblia. O tłumaczeniu terminów polisemicznych”. *Znak* 6, nr 697 (2013): 85-89.

- Gomola Aleksander. „Rola kontekstu w przekładzie terminów polisemicznych w Biblii”. W *Słowo – kontekst – przekład*, redakcja Joanna Dybiec-Gajer, Anna Tereszkiewicz, 59-69. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Ter-tium”, 2014.
- Haeckel Ernst. „Über Entwicklungsgang und Aufgabe der Zoologie”. *Jenaische Zeitschrift für Naturwissenschaft*, nr 18 (1870): 353-370.
- Harbar Arkadiusz. „Ochrona środowiska w nauczaniu św. Jana Pawła II”. W *Ekologia wyzwaniem dla teologii*, redakcja Jarosław M. Lipniak, 219-233. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, 2016.
- Jaromi Stanisław. *Ecologia humana – chrześcijańska odpowiedź na kryzys ekologiczny*. Kraków: Bratni Zew, 2004.
- Jaromi Stanisław. „Nadzieje Jana Pawła II związane z ochroną stworzenia”. W *Losy Nadziei świętego Jana Pawła II*, redakcja Agnieszka Hennel-Brzozowska, Stanisław Jaromi, 130-142. Kraków: Wydawnictwo „Scriptum” 2016.
- Jaromi Stanisław, redakcja, *Patron ekologów: Ruch Ekologiczny św. Franciszka z Asyżu. Szkoła liderów ekologii integralnej REFA i Wydawnictwo Franciszkanów Bratni Zew z okazji 40-lecia ogłoszenia św. Franciszka patronem ekologów*. Kraków: Bratni Zew, 2019.
- Kalinowska Anna. *Ekologia – wybór przeszłości*. Wyd. 2. Warszawa: Editions Spotkania, 1993.
- Kądziółka Władysław. „Polisemia jako klucz do estymy logosu”. *Studia nad Rodziną* 15, nr 1/2 (2011): 319-339.
- Kehl Medard. (Współpraca Hans-D. Mutschler, Michael Sievernich). *I widział Bóg, że to jest dobre. Teologia stworzenia*. Tłumaczenie Wiesław Szymona. Poznań: W drodze, 2008.
- Korpysz Tomasz. „Polisemia i homonimia”. *Idziemy* nr 33 (2014): 44.
- Lenartowicz Piotr. *Elementy teorii poznania (Szkice wykładów)*. Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, 1995.
- Lisicka Halina. „Ochrona środowiska czy ekologia”. W *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, redakcja Józef M. Dołęga, Jacek W. Czartoszewski, 260-264. Warszawa: Wydawnictwo ATK, 1999.
- Lovelock James. *Gaia. A New Look at Life on Earth*. Oxford: Oxford Univ. Press, 1995.
- Łastowski Krzysztof. „Cztery sposoby pojmowania ekologii, czyli o przesłankach ekofilozofii”. W *Człowiek wobec świata*, redakcja Zbigniew Hull, Witold Tulibacki, 91-104. SNS AR-T w Olsztynie, PTF Oddział w Olsztynie, 1996.
- Mączka Ewelina Marta, Pawlik Jacek Jan, redakcja, *Polisemia ciała*. Olsztyn: Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2016.

- Moroni Antonio. „Fondamenti scientifici per un'etica dell'ambiente”. W *Nuovo Dizionario di Teologia Morale*, redakcja Francesco Compagnoni, Gianino Piana, Salvatore Privitera, 439-459. Wyd. 3. Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1994.
- Najder-Stefaniak Krystyna. „Edukacja w paradygmacie ekologicznym”. W *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, redakcja Józef M. Dołęga, Jacek W. Czartoszewski, 131-141. Warszawa: Wydawnictwo ATK, 1999.
- Nason Alvin, Dehaan Robert L. *Świat biologii*. Tłumaczenie Halina Gutowska i in. Warszawa: PWRiL, 1987.
- Nowacka Teresa. „Uwagi o aspektach ochrony środowiska”. W *Idee ekologii w świadomości społecznej*, redakcja Krzysztof Lastowski, Marek Rafiński, 60-63. Poznań: Sorus, 1992.
- Odum Eugène P. *Podstawy ekologii*. Wyd. 3. Warszawa: PWRiL, 1982.
- Papuziński Andrzej. „Ekofilozofia jako filozofia ekologii holistycznej”. W *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, redakcja Józef M. Dołęga, Jacek W. Czartoszewski, 27-44. Warszawa: Wydawnictwo ATK, 1999.
- Przanowska Małgorzata. „Filozofia a pedagogika – polisemiczność odniesień. Rekapitulacja wprowadzająca”, *Kwartalnik Pedagogiczny 1*, nr 243 (2017): 9-19.
- Ropiak Sławomir, Katarzyna Kamińska ilustracje. *Polisemia: o tajemniczych liściach, ludziach i zwierzętach, a także troszkę o Panu Bogu dla małych i dorosłych dzieci Bożych*. Olsztyn: Pracownia Wydawnicza „El-Set”, 2010.
- Sadowski Ryszard F. *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, 2015.
- Sandner Jan. „Postawy proekologiczne społeczeństwa polskiego”. W *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, redakcja Józef M. Dołęga, Jacek W. Czartoszewski, 123-130. Warszawa: Wydawnictwo ATK, 1999.
- Skolimowski Henryk. *Filozofia żyjąca. Ekofilozofia jako drzewo życia*. Warszawa: Pusty Obłok, 1994.
- Sokołowski Grzegorz. „Ekologia integralna według Papieża Franciszka”. W *Dlaczego ekologia? W kręgu encykliki „Laudato si”*, redakcja Tadeusz Reroń, Andrzej Szafuński, 153-161. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, 2016.
- Sokołowski Marek. *W stronę ekologii ducha*. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bożych, 2006.
- Szczubiałka Michał. „Definicja nominalna”. W Simon Blackburn, *Oksfordzki słownik filozoficzny*, 77b. Warszawa: Książka i Wiedza, 1997.
- Szymik Stefan, „Polisemia miłości. Prawda o miłości ludzkiej i Bożej w Pieśni nad Pieśniami” – referat wygłoszony 21 X 2015 na konferencji XI Międzynarodowe Jesienne Dni Biblijne „Bóg objawiający się w swoim Słowie. Prawda Pisma Świętego”, KUL, 20-21 X 2015. <http://bi->

- blista.pl/component/content/article/294-ogoszenia/ogoszenia/1060-xi-midzynarodowe-jesienne-dni-biblijne-na-kul.html.
- Ślipko Tadeusz, Zwoliński Andrzej. *Rozdroża ekologii*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1999.
- Świerczek Zbigniew. *Ekologia – Kościół i św. Franciszek*. Kraków: Wyższe Seminarium Duchowne OO. Franciszkanów w Krakowie, 1990.
- Trojan Przemysław. *Ekologia ogólna*. Wyd. 4. Warszawa: PWN, 1980.
- Tyburski Włodzimierz, redakcja. *Ekonomia. Ekologia. Etyka (materiały konferencyjne)*, Instytut Filozofii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polski Klub Ekologiczny Oddział Pomorsko-Kujawski, 1996.
- Waloszczyk Konrad. *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*. Łódź: Wydaw. Politechniki Łódzkiej, 1996.
- Warming Johannes E. *Lehrbuch der ökologischen Pflanzengeographie. Eine Einführung in die Kenntnis der Pflanzenvereine*. Berlin 1896.
- Warming Johannes E. *Oecology of Plants*. Oxford 1909.
- Warming Johannes E. *Zbiorowiska roślinne. Zarys ekologicznej geografii roślin*. Warszawa 1900.
- Watson Richard A. „A Critique of Anti-Anthropocentric Biocentrism”. *Environmental Ethics*, nr 5 (1983): 245-256.
- Weizsaecker von Ernst U. *Erdpolitik. Oekologische Realpolitik an der Schwelle zum Jahrhundert der Umwelt*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989.
- Wróblewski Zbigniew. „Uwagi o rodzinie znaczeń pojęcia »ekologia«”. *Państwo i Społeczeństwo* 4, nr 2 (2004): 152-162.
- Zaufal Bogumił T. „Walery Goetel – sozologia a ekorozwój”. *Aura* 121, nr 1 (1983): 7-10.
- Zięba Stanisław. *Perspektywy ekologii człowieka*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008.

**On the diversity of the designations of the term *ecology*
for the 40th anniversary of the announcement of St. Francis of Assisi,
the patron of ecologists**

SUMMARY

The first part of the article indicates the definitions of the term *ecology* in the teaching of John Paul II and the encyclical *Laudato si*, of Pope Francis. The postulate to develop a language appropriate for *integral ecology* was presented as a call to oppose the *superficial ecology* threatening it. The second part presents the designations of the term *ecology* appearing in sixteen sources of various status. Groups of desig-

nations were presented in accordance with the increase in the number of meanings of the term *ecology* (from 2 to 9) in sixteen authors in the years 1990-2010. The third part sets out trends noticed in the polysemic (ambiguous) use of the term *ecology*. There is a coincidence of different definitions of the term *ecology* in authors related to biology. These definitions are similar to those found in other sources that do not have the polysemy of the term. It was also stated that in the documents of John Paul II and in the encyclical *Laudato si'* of Pope Francis, the term *ecology* is of polysemic character. The lack of acceptance of the term observed in some authors raises the question: Does this attitude influence the reception of the Church's ecological teaching?

Keywords: Ecology, polysemy, definition, meaning, prejudice

